

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 8, Temmuz/July 2022, ss. 803-826.

Geliş Tarihi–Received Date: 15.05.2022 Kabul Tarihi–Accepted Date: 06.07.2022

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

VAN’DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON’IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

 FATİH KARLIOĞLU*

 10.53718/gttad.1116997

ÖZ

Bu makale İngiliz siyasi duruşunun Osmanlı toprak bütünlüğüne karşı olumsuz yönde değiştiği ve İngiliz emperyalist kaygılarının hedefi haline geldiği bir dönemde Kraliyet Coğrafya Topluluğu (KCT) ile İngiliz devlet görevlileri arasındaki ilişkiyi I. Dünya Savaşı öncesi ihtilaller döneminde 1906-1908 yılları arasında Van Vilayetinde coğrafya meraklısı bir İngiliz kâşif, konsolos yardımcısı ve askeri konsolos olarak görev yapan ve birçok İngiliz devlet adamı gibi KCT ile sıkı bir bağı olduğu tespit edilen Yüzbaşı Bertram Dickson (d.1873-ö.1913) üzerinden tartışmaktadır. Coğrafyanın sömürü için pragmatik bir araç olarak görüldüğü yıllarda salt bilimsel coğrafi bilginin geliştirilmesi için 1830’larda kurulan KCT beslediği kolonyal coğrafyacılık geleneği nedeniyle Britanya emperyalizmine hizmet eden bir kurum olmuştur. Makale, İngiltere emperyalizminin İngiliz konsolos, konsolos yardımcıları, askerî ataşeler gibi farklı unvanlara sahip KCT üyelerinin görüşlerini nasıl etkilediğine veya her ikisinin de paradoksal olarak nasıl iç içe geçtiğini ele alırken, söz konusu yıllarda Osmanlı-İran sınırında hizmet eden Dickson’ın sınır bölgesinin fiziksel ve sosyal unsurlarını keşfederek benzer bir amaca hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Dickson’ın faaliyetlerinden yola çıkarak KCT’de kümelenen kolonyal coğrafya anlayışının Osmanlı-İran sınırında nasıl işlevselleştirilmeye çalışıldığına ışık tutulacaktır. 1907 yılında İran’ın egemenlik hakları yok sayılarak İran’ı Ruslar ile paylaşan İngilizler, Osmanlı-İran sınırı üzerine var olan statükoyu koruma peşine düşmüşlerdir. Ancak Osmanlı Devleti’nin sınırda yaşanan gelişmeler üzerine statüko dahilinde bulunan ihtilafli arazileri ele geçirmeye başlamasının ardında yatan sebepler ve Osmanlı Devleti’ne karşı Rusya ve İngiltere’nin başlatacağı olası bir askeri hareketin nasıl ilerleyeceği Dickson’ın en başta merak ettiği konular olmuştur. 1907 yılında İngiliz ve Rusların imzaladığı anlaşmanın fay hatlarına basmadan yürümeye çalışan Dickson’ın söylemlerinden Osmanlı Devleti’nin Rus-İngiliz nüfuz sahalarına müdahale etmeyen pasif bir aktör olarak kalmasını istedikleri ve güçsüz bir İran’ı destekledikleri anlaşılmaktadır. Bunu İngiliz çıkarlarına hizmet edecek önemli bir faktör olarak gören Dickson, düzen ve düzensizliği siyasallaştırdığı raporlarında düzen getirilmesi konusunda hemfikir görünmekte ancak bu düzenin Osmanlı tarafından kesinlikle getirilmeyeceğine inanmaktadır. Osmanlı-İran sınırında devlet, toplum ve aşiret ilişkilerini örnekleme nedeniyle Dickson’ın söyledikleri I. Dünya Savaşı öncesinde bölgede nasıl bir oluşum yaratılmaya çalışıldığını göstermektedir. Türk-İslam aleyhtarlığının da işlendiği raporlarında Dickson’ın ifadeleri, Rus ve Ermeni fedailerinin organik bağlarını, silah alışverişlerini, istihbarat paylaşımlarını göstermesi, 1907 yılında kötü giden iklimden bahsetmesi iklim, isyan ve ekonomi ilişkilerini örnekleme açısından da ayrıca önemlidir. Bu dönemde Osmanlı’nın doğu illerinde etnik ve ulusçu isyanların olduğunu öne sürenlere karşı Dickson’ın coğrafya ve iklime dayanarak yaptığı bazı analizler isyanların kökenlerinde geçim sıkıntısı ve hayat pahalılığı gibi başka sebeplerin de var olduğunu ortaya koymaktadır. Dickson, Osmanlı sınırında yaptığı keşiflerde sınıra özgü ihtilafı çerçevesinde imparatorluklar arası siyasi ve askeri rekabeti ile yerel unsurların çekişme dinamiklerini, yönetilebilirlik ve jeo-sosyolojik özelliklerini KCT’deki kolonyal coğrafyacı bakış açısı ile ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kraliyet Coğrafya Topluluğu, Britanya Emperyalizmi, Y. B. Dickson, Osmanlı-İran Sınırı.

* Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: fatihkarlioglu@beykent.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2421-2556.

**VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM
DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ**

**COLONIAL CONTACTS OF A GEOGRAPHIC BRITISH VICE-CONSUL CAPTAIN
BERTRAM DICKSON AND HIS OBSERVATIONS ON THE OTTOMAN-IRANIAN
BORDERLANDS**

ABSTRACT

This article discusses the relationship between the Royal Geographical Society (RGS) and British government officials based on the reports of Captain Bertram Dickson, who served as a geography-savvy British explorer, vice-consul and military consul in the Van Province between 1906 and 1908 during the pre-World War I revolutions, and who, like many British statesmen, had a close bond with the RGS at a time when the British political stance changed negatively against the Ottoman territorial integrity and became the target of British imperialist concerns. Established in the 1830s for the development of purely scientific geographical knowledge, in the years when geography was seen as a pragmatic tool for colonialism, the RGS became an institution that served British imperialism due to the colonial geography tradition it nurtured. While the article discusses how British imperialism influenced the views of RGS members with different titles such as British consul, vice-consul, military attachés, or how both were paradoxically intertwined, it also reveals that Dickson, who served on the Ottoman-Iranian border in the mentioned years, served a similar purpose by exploring the physical and social elements of the border region. Based on Dickson's activities, it will shed light on how the colonial geography understanding clustered in RGS was tried to be functionalized on the Ottoman-Iranian border. The British, who shared Iran with the Russians in 1907 by ignoring Iran's sovereign rights, sought to preserve the status quo on the Ottoman-Iranian border. However, Dickson was initially curious about the reasons behind the Ottoman Empire's start to seize the disputed lands within the status quo after the developments on the border, and how a possible military operation to be initiated by Russia and England against the Ottoman Empire would progress. It is understood from the discourses of Dickson, who tried to walk without stepping on the fault lines of the agreement signed by the British and the Russians in 1907, that they wanted the Ottoman Empire to remain a passive actor that did not interfere with the Russian-British spheres of influence and that they supported a weak Iran. Seeing this as an important factor that would serve British interests, Dickson seems to agree with the introduction of order in his reports that he politicized order and disorder, but he believes that this order will certainly not be brought by the Ottomans. Dickson's statements, as he exemplifies the state, society and tribe relations on the Ottoman-Iranian border, show what kind of a formation was tried to be created in the region before the First World War. Dickson's statements in his reports, in which Turkish-Islamic hostility was also committed, showing the organic ties, arms exchanges, intelligence sharing of Russian and Armenian armed bands, and mentioning the bad climate in 1907 are also important in terms of exemplifying the climate, rebellion and economic relations. Some analyzes by Dickson, based on geography and climate, against those who claimed that there were ethnic and nationalist revolts in the eastern provinces of the Ottoman Empire in this period, reveal that there were other reasons such as lack of livelihood and high cost of living in the origins of the revolts. In his explorations on the Ottoman border, Dickson discussed the inter-imperial political and military rivalry within the framework of border-specific conflicts, and the conflict dynamics, manageability and geo-sociological characteristics of local elements from the perspective of the colonial geographer in RGS.

Keywords: Royal Geographical Society, British Imperialism, C. B. Dickson, Ottoman-Iranian Frontier.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki siyasi ilişkilerin geçmişi Orta Çağ'a kadar gitse de ekonomik ve siyasi ilişkilerin başlangıcı olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısı kabul edilmektedir.¹ XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dostluğunu önemsemek zorunda kalan İngiltere hem kârlı bir ticaret yapmak hem de İspanya, Portekiz ve Fransa ile sömürgecilik rekabetinde bir müttefik elde etmek için Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. 1791 yılından 1878 yılına kadar Rus yayılcılığı karşısında siyasi ve askerî olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma çabası içerisinde olan İngiltere, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarını büyük ölçüde değiştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından Rusya'nın Akdeniz'e inmesine karşı artık bizzat tedbir alması gerektiği için

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Önder Kocatürk, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 15; Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, TTK, Ankara 1953, s. 10-11; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974; Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtay Yayınları, İstanbul 1969.

vazgeçmiştir.² Büyük Güçlerin (Fransa, İngiltere ve Rusya) Akdeniz ve Hindistan yolu üzerindeki siyasi ve ekonomik çıkarları Osmanlı Devleti ile ilişkilerini yeniden şekillendirmiş ve Osmanlı Devleti'nin topraklarını imparatorluklar arası siyasi ve ekonomik rekabetin kesiştiği bir çatışma sahasına dönüştürmüştür.³ İngiltere, 1878 Berlin Sözleşmesi ile Ruslara karşı koruma bahanesiyle Kıbrıs'a yerleşmiş, 1882'de ise Mısır'ı işgal ederek Hindistan yolunu emniyet altına almaya çalışmıştır. Arap dünyasını himayesi altına alarak Osmanlı Devleti'ne karşı açık bir mücadeleye girişmiştir.⁴ İngiltere'nin Arap yarımadasına yönelik bu faaliyetleri Osmanlı-İngiliz ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve İngiltere'nin müttefiklik rolünü Almanya üstlenmiştir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü aleyhindeki faaliyetleri XX. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. VII. Edward 1901'den 1910'a ölümüne kadar, Birleşik Krallık, İrlanda, Britanya sömürgeleri ve Hindistan İmparatoru olarak hüküm sürmüş ve büyük bir savaş çıkacağını öngördüğünden Britanya ordusu ve donanmasını reformlar yoluyla geliştirmeye çalışarak olası büyük bir savaşa hazırlanmıştır.⁵ Bu konuda farklı görüşler olsa da tarihçiler bu dönemi "Büyük Savaş'ın tohumlanma evresi" olarak görmüştür.⁶ I. Dünya Savaşı arifesinde Almanya geniş ve stratejik açıdan çok değerli topraklar ve ticaret yollarını elinde bulunduran Osmanlı Devleti'ni İngiltere'nin ticari hegemonyasını kırmak için bir anahtar olarak görmüştür.⁷ İngiltere Osmanlı Devleti ile müttefiki Almanya'yı zayıflatmak ve Balkan coğrafyasından çıkartmak için Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'nin aleyhinde faaliyetler yürüterek Osmanlı Devleti'nin ittifak taleplerini reddetmiş ve I. Dünya Savaşı'nda İngiltere, Mısır, Mezopotamya ve Çanakkale cephelerinde Osmanlı Devleti'ne yönelik parçalama siyasetini gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁸ Osmanlı-İngiliz ikili ilişkilerinde yaşanan bu krizler Osmanlı coğrafyasında bulunan İngiliz elçilik ve konsolosluk çalışanlarının faaliyet alanlarını belirlemekle kalmamış aynı zamanda bu görevlilerin bilgi toplarken seçtikleri konuları da tayin etmiştir. 1850'lerden 1910'lara kadar çok yoğun ve değişken siyasi ve diplomatik ilişkilerin yaşandığı dünya sisteminde, devletler hem kendi iç ve dış siyasetlerini doğru tayin edebilmek hem de hedeflerindeki diğer devletlerin iç ve dış ilişkilerini çıkarları doğrultusunda şekillendirebilmek için yabancı devletlerde bulunan diplomatik temsilcilikleri ve uzantıları aracılığıyla bilgi toplama faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca İngiliz konsolosluklarında bölgesel ihtiyaca göre farklı niteliğe ve mesleki deneyimlere sahip konsolosluk çalışanları da istihdam edilmiş ve bu aktörler uzmanlık alanlarına göre merkeze bilgi akışı sağlamıştır. Sömürgeleştirilecek bölgeler hakkında erken bilgi edinme faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilebilecek bu girişimler daha çok karşı tarafın zayıf ve güçlü yanlarını tespit etmek ve bu doğrultuda politikalar üretmek amacı taşımıştır. Bu bilgi akışının bölgenin ulaşımına elverişli ya da elverişsiz arazilerine, geçiş güzergahlarına, bölgesel zenginliklerine, devletler ve yerel güç odakları arasında çıkan ihtilaflara, etnik ve dini kimliğe sahip toplulukların jeo-sosyolojik⁹ özelliklerine odaklandığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede İngiltere hükümeti politik ve toplumsal ilişkilerin keşfedilmesi için coğrafi kuruluşlarla bağlantısı olan askerî konsolosları dünyanın çeşitli yerlerinde ihtiyaç duyulan bölgelere göndermiştir.

İngiltere'de bu coğrafi kuruluşlardan en önemlisi 1830 yılında salt coğrafya bilgisini arttırmak için resmen kurulan KCT'dir.¹⁰ Bu toplulukla bağlantılı birçok İngiliz kâşif, asker, coğrafyacı ve konsolosluk mensubu aynı zamanda İngiliz sömürgelerinde de hizmet etmiştir. Bunlar yukarıda bahsedilen çerçevede İngiliz istihbarat ve bilgi toplama ağının birer parçası olarak hareket etmişler ve Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklarda pek de iyi niyetli olmayan yoğun bir bilgi toplama faaliyeti içerisinde bulunmuşlardır. 1907-1908 yılları arasında Y. B. Dickson coğrafyacı ve asker bir İngiliz konsolosluk görevlisi olarak Osmanlı Devleti'nin kritik zamanlarında Van ve çevresinde benzer faaliyetlerde bulunmuştur. Dickson'ın da ifade ettiği gibi, İngiltere XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgeye çok sayıda seyyah göndermiştir. Bu seyyahlar elde ettikleri bilgileri hem merkezî hükümetlerine hem de KCT'ye aktarmışlar ve bölgeyle ilgili temel bilgilerin oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Dickson'ın görevlendirilmesine kadar toplanan bu bilgiler o kadar fazladır ki, Dickson, gezileri sonucunda elde ettiği bütün bilgilerin ancak daha önceki çalışmaları tamamlayıcı nitelikte olabileceği kanısına

² Erdoğan Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 33-34; Rıfıkı Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941), İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946, s. 13.

³ Karakuş, *age*, s. 37.; Melike Sarıçioğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 19.

⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 305.

⁵ Britannica, "Edward VII", *Encyclopedia Britannica*, Erişim Tarihi: 6 Mart 2022, <https://www.britannica.com/biography/Edward-VII>

⁶ John Buchan, *Memory Hold-The-Door*, Londra 1940, s. 137; David S. Katz, *İngilizlerin Gözünde Türkiye (1776-1923)*, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, İstanbul 2019, s. 184.

⁷ Kacatürk, *age*, s. 17.

⁸ Karakuş, *age*, s. 37.

⁹ Kavram için bkz. Jeremy R. Porter, Frank M. Howell, *Geographical Sociology: Theoretical Foundations and Methodological Applications in the Sociology of Location*, Springer, New York 2012, s. 1.; Matthias Gross, "Human Geography and Ecological Sociology: The Unfolding of a Human Ecology, 1890 to 1930 and Beyond." *Social Science History*, 28/4, 2004, s. 581.

¹⁰ "The History of the Society", *Royal Geographical Society*, <https://www.rgs.org/about/the-society/history-and-future/>, Erişim Tarihi: 6 Mart 2022.; KCT: ایف ارج ی ن سطل س ن م ج ا

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

varmıştır.¹¹ Hiç şüphesiz Dickson'ın bu ifadesi İngiltere'nin Osmanlı'nın Doğu ve Güney Doğu Vilayetleri ile ilgili hedeflerinin köklü bir geçmişe sahip olduğunu da göstermektedir. Topluluk, memur-seyyahlar aracılığıyla Batılıların oryantalist bakış açılarının oluşmasına zemin hazırlarken aynı zamanda Britanya sömürgeciliğinin de bilgi edinme araçlarından biri olarak faaliyet göstermiştir.

Richard Schofield tarafından dört cilt halinde yayınlanan raporların son cildinde Dickson'ın Osmanlı-İran sınırı üzerine yazdığı raporlar bulunmaktadır.¹² Bu çalışmanın amacı Y. B. Dickson'ın Van'daki görevi sırasında Osmanlı-İran hududu üzerine yaptığı seyahatler ve araştırmaları içeren bu raporları Britanya emperyalizmi ve KCT bağlantılarına değinerek incelemektir. Dickson'ın bir kâşif ve coğrafyacı gözüyle bölgede seyahat ederken nelere dikkat ettiği ve araştırdığı, İngiliz İstanbul Büyükelçiliği'ne ve Londra'ya hangi konuları önemle aktardığı üzerinde durulacaktır. Dickson'ın kişisel bakış açısı ve yorumları üzerinden bilgileri aktarırken kullandığı yöntemler ve bölgesel meseleleri algılama biçimi tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, Sultan II. Abdülhamid'in doğu siyasetinin İngiltere tarafından nasıl algılandığı ve İngiliz dış politikasında bu bölgenin önemi bir askerî konsolos gözünden tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Yüzbaşı Bertram Dickson'ın Diplomatik ve Askeri Kariyeri

21 Aralık 1873'te Edinburgh'ta doğan B. Dickson, Birleşik Krallık'ta yetenekli bir kâşif, asker ve havacı olarak tanınmaktaydı. İngiltere'de havacılığı askerî çalışmalarla ilişkilendiren ilk kişi olmuştu. Havacılıktan önce coğrafya alanında çalışmalar yapmaktaydı. Kraliyet Askerî Akademisi'nde eğitim gören Dickson, 1894 yılında Kraliyet Atlı Topçu Birliğine ikinci teğmen olarak girmişti. 3 yıl sonra kıdemli teğmen oldu ve 1900'de yüzbaşılığa terfi ettirildi.¹³ 1899-1900'de Orange River'ın güneyinde Cape Koloni'deki operasyonlarda ve 1900'de Cringe River Koloni'deki askerî operasyonlarda yer alarak Güney Afrika Savaşı'nda görev yaptı ve bu görevlerinin sonucunda Kraliçe tarafından bir madalya ile ödüllendirildi.¹⁴ Güney Afrika'daki hizmetinden sonra, Avustralya'yı ziyaret ettiğinde Galler Prensi Kral V. George'a özel yardımcı olarak görev yapan Atlı Topçu Birliği'nin komutanlığına getirildi.¹⁵

Doğu Afrika'da Britanya İmparatorluğu; Britanya Doğu Afrikası, Uganda ve Britanya Somalisi gibi çeşitli sömürgelere sahipti. Güney Afrika'daki görevinden hemen sonra Birleşik Krallık Doğu Afrika'sına giderek orada çeşitli görevlerde bulunan Dickson, Güney Afrika ve İngiliz Somaliland'daki¹⁶ askerlik hizmetinin yanı sıra, Doğu Afrika'daki tetkik çalışmalarında görevlendirilerek buralarda çok çeşitli tecrübeler kazandı.¹⁷ Jubaland'ta ve Kikuyu (Kenya)'nun doğu sınır bölgelerinde aktif olarak araştırmalar yaptı. Avustralya'dan dönüşünde Dickson, Deli Molla ile bir savaşa katılmak için Somali'ye gitti ve bir süre için Uganda'da bulundu. Tetkiklerini başarılı bir şekilde yürütmesi sayesinde İngiltere'ye geldiğinde hükümet onu Arjantin-Şili arasındaki tartışmalı sınır sorununun çözümü için oluşturulan komisyona hakem olarak atadı.¹⁸ Kraliyet Atlı Topçu Birliğinin temsilcisi olarak 1901'de Avustralya ve Yeni Zelanda'yı ziyaret ederek Avustralya'daki Commonwealth Parlamentosu'nun açılışında York Dükü'nün maiyetinde araştırmalarda bulundu.¹⁹ Daha sonra Koloni Ofisi'nde özel hizmet için görevlendirildi. İngiliz bir coğrafyacı ve KCT'nin başkanlarından biri olan Thomas H. Holdich'e (1843-1929) Arjantin-Şili sınır sorunlarıyla ilgili görevine *aide-de-camp*²⁰ olarak atandı.²¹ İngiliz tahkim kararıyla bağlantılı olarak And Dağları üzerinde bulunan Şili-Arjantin sınırını araştıran Thomas Holdich yönetimindeki her iki komisyonun da üyesiydi.²² İspanyolca diline hâkim olması sebebiyle bu görevdeki hizmeti büyük takdir topladı. Holdich'e verilen ödül için törene katıldıktan sonra Arjantin sınırını belirlemek ve

¹¹ Bertram Dickson, "Journeys in Kurdistan" *The Geographical Journal*, 35/4, Royal Geographical Society, 1910, s. 357.

¹² Richard Schofield, *The Iran-Iraq Border, 1840-1958: Ottoman Enchrachments Across Northern Border and Recurrence of Muhammadra Dispute: 1903-1911*, Vol. 4, Archive Editions, 1989.

¹³ "C. B. Dickson's Career", *Daily Gazette for Middlesbrough*, 03 October 1910, s. 3.

¹⁴ "Obituary: C. B. Dickson", *The Geographical Journal*, 42/5, 1913, s. 501; "C. B. Dickson", *Evening Mail*, 01 October 1913, s. 8; "British Pioneer Pilot Honoured Thirty Years After His Death", *Weekly Dispatch (London)*, 16 January 1944, s. 5; "C. Dickson's Career", *Daily Gazette for Middlesbrough*, 03 October 1910, s. 3.

¹⁵ "Death of C. B. Dickson: An Adventurous Career", *Essex Newsman*, 04 October 1913, s. 3.

¹⁶ Günümüzde Aden Körfezi'nde kuzeybatı Somali'de bulunan Doğu Afrika'daki eski bir İngiliz himayesidir. 1960 yılında İtalyan Somaliland ile birleşerek Somali'yi oluşturdu. 17. yüzyılda parçalanıncaya kadar Orta Çağ'da güçlü bir Arap sultanlığı bulunmaktaydı. 19. yüzyılın başlarında Somaliland Kıyıları İngiliz etkisi altına girdi. Somaliland'ın İngilizler tarafından resmî olarak kontrol edilmesi ancak 1884'te Mısır'dan alınmasıyla gerçekleşti.

¹⁷ "Latest News", *The Scotsman*, 14 December 1909, s. 7.

¹⁸ "An Adventurous Career", s. 3.

¹⁹ "British Pioneer Pilot", s. 5.

²⁰ Bir generalin, amiralin veya rutin konularda onun gizli sekreteri olarak hareket eden diğer yüksek rütbeli bir komutanın kişisel kadrosunda bulunan bir subay.

²¹ "Obituary: C. B. Dickson", s. 501.

²² "Latest News", s. 7.

sınır taşlarını dikmek için geri döndü.²³ Bu, dikkate değer bir beceri isteyen önemli bir çalışmaydı ve muazzam genişlikteki sınır konusunda verdiği kararlar her iki tarafta da kabul edildi.²⁴ Bu araştırmalardan elde ettiği verileri haritaya dönüştürerek birçok yeri tanımladı ve tasvir etti.²⁵ Benzer bir şekilde, Yüzbaşı Dickson kısa bir süre sonra İran'daki uluslararası sınırların belirlenmesinde de görevlendirildi.²⁶ Bir süre için Van'da Britanya Askerî Konsolosu olarak çalıştı.²⁷ 1908'de Türkiye'nin doğusunda büyük ölçüde Ermeni ve Kürtlerin yaşadığı bir bölge olan Van'da İngiltere askerî ataşesi ve konsolos yardımcısı olarak görev yaptı. Bu görev sırasında bölgede yaptığı çok sayıda seyahatlerini KCT'de düzenlenen bir toplantıda Aralık 1909'da sundu ve bunları 1910 yılında KCT'nin coğrafya dergisinde makale olarak yayınladı.²⁸ 1908'in sonlarında ve 1909'un başlarında İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'e Türkiye'nin doğusundaki Ermenilerin ve Ermeni muhaliflerinin Ruslar tarafından geniş çapta silahlandırıldıklarını içeren raporlar yazdı.²⁹ Dickson, Van'dan sonra kendini havacılığa adanmıştı.³⁰ Eylül 1913'te çıkan gazetelerde Yüzbaşı Bertram Dickson'ın Lochrosque Castle'da öldüğü haberleri duyurulmakta ve bu haberlerde kendisinden Britanya Ordusunda havacılığın öncüsü olarak bahsedilmektedir. İngiliz Ordusunun ilk uzman havacısı olan Dickson, Güney Afrika, Avustralya ve Güney Amerika'da İngiltere'ye hizmet ettikten sonra hem doğduğu hem de eğitimini tamamladığı yer olan "anavatanı" İskoçya'da arkadaşları Arthur Bignold'un evinde 40 yaşında öldü.³¹

2. Sömürgecilik İçin Coğrafyanın İşlevselleştirilmesi ve Kraliyet Coğrafya Topluluğu

Dünyanın büyük bir bölümünde koloni faaliyetleri yürütmüş İngiltere gibi devletler bu sömürgecilik faaliyetlerinin sürekliliğini sağlayabilmek için önemli bir iletişim ve bilgi toplama ağına ihtiyaç duymuşlardır. Bu çerçevede konsolosluklar ve devlete bağlı hareket eden dernek benzeri çeşitli topluluklar bu ağın bir parçası olarak hareket etmişlerdir. İngilizler, benzer bir yapılanmayı Osmanlı ve İran topraklarında da kurmuşlardır. Kaçar Hanedanlığı yönetimindeki İran'da konsolosluk ve diğer memurlar İngiliz emperyalizminin kilit ajanları olmuşlardır.³² Bu nedenle konsolosluklar diğer devletler hakkında ihtiyaç duyulan bilgiyi sağlayan en önemli kurum olarak ön plana çıkmaktadır. Konsolosluklar aracılığı ile elde edilen bilgilerden devlet aleyhinde oluşturulabilecek herhangi bir ittifak veya düşmanlık erkenden tespit edilebilir ve devletler de buna göre pozisyon alabilirdi. Konsolosların Osmanlı Devleti ve tebaası hakkında topladıkları bilgiler o kadar detaylı ve fazlaydı ki Osmanlı vilayetlerindeki mahallî tarih ile ilgili birçok konu konsolosluk raporlarından takip edilebilmektedir.³³

Dünya hâkimiyet teorileri çerçevesinde Osmanlı Devleti ve Türk-İslam jeopolitiğinin XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar çeşitli sömürge imparatorlukları oluşturan devletler (İngiltere, Fransa, Hollanda, Portekiz) için ne ifade ettiği irdelendiği takdirde görülecektir ki dünya hakimiyetinin bütün yolları Osmanlı Devleti'nin üç kıtada hâkim olduğu topraklar ve karasularından geçmekteydi. Nitekim siyasi nedenlerin yanında, I. Dünya Savaşı'nın önemli nedenlerinden biri de sanayileşmiş devletlerin hammadde kaynaklarını ele geçirme ve yeni pazarlar elde etme isteğidir.³⁴ Özellikle binlerce yıldır varlığı bilinen petrolün XIX. yüzyılın ortalarından itibaren işlenerek yeni bir enerji kaynağı işlevi kazanması ve XX. yüzyılın başından itibaren İngiliz donanmasında petrolün yakıt olarak kullanılması önemli petrol rezervlerine sahip olan Osmanlı Devleti ve İran topraklarını anavatanında petrol bulunmayan sömürgeci devletlerin hedefi haline getirmiştir.³⁵

1900 yılında William Knox D'arcy adlı Avustralya kökenli bir İngiliz maden yatırımcısı Musul vilayetinin İran tarafında (Mescidi Süleyman) önemli petrol yataklarının olduğunu fark etmiştir. 1901 yılında D'arcy İngiliz-İran Petrol Şirketi (APOC) daha sonra BP adını alacak bir şirket kurulmasına vesile olmuş ve İran Şahı Muzaffer Şah'tan 60 yıllığına petrol arama-çıkarma imtiyazı elde etmiştir. Ancak İngiltere'nin bu

²³ "British Pioneer Pilot", s. 5; "C. B. Dickson's Career", s. 3.

²⁴ "An Adventurous Career", s. 3.

²⁵ "Obituary: C. B. Dickson", s. 501.

²⁶ "An Adventurous Career", s. 3.

²⁷ "C. B. Dickson's Career", s. 3.

²⁸ Dickson, *agm*, s. 357-378.

²⁹ "Obituary: B. Dickson", s. 501; "British Pioneer Pilot", s. 5; "B. Dickson", *Evening Mail*, 01 October 1913, s. 8.

³⁰ "C. B. Dickson", s. 8; "C. B. Dickson's Career", s. 3.

³¹ "Funeral of C. B. Dickson", *Aberdeen Press and Journal*, 03 October 1913, s. 7; "An Adventurous Career", s. 3.

³² H. Lyman Stebbins, *British Imperialism in Qajar Iran: Consuls, Agents and Influence in the Middle East*, I. B. Tauris, London 2016, s. 2.

³³ Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 179; Tayyip Gökbilgin, "Konsolos", *İA*, C. 6. İstanbul: Meb, 1995, s. 836-840.

³⁴ Halford Mackinder'in Kara hakimiyeti teorisi, Nicholas J. Spykman'ın Kenar kuşak hakimiyeti teorisi, Alfred Thayer Mahan'ın Deniz hakimiyeti teorisi. Detaylı bilgi için bkz: Ali Karaca, "Yolculuk Kitabı'nın Düşündükleri Hakkında Birkaç Söz", William Nesbitt Chambers, *Yolculuk: İmparatorluk Türkiye'sinden Bölük Pörçük Hatıralar*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yay., İstanbul 2016, s. 175-181.

³⁵ Fred Halliday, *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 270; N. A. Krylov, A. A. Bokserman, E. R. Stavrovsky, *The Oil Industry of the Former Soviet Union*, CRC Press, 2019, s. 187; Marius S. Vassiliou, *Historical Dictionary of the Petroleum Industry*, Scarecrow Press, Maryland 2009, s. 700.

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

faaliyetleri İran üzerinden Basra Körfezi'ne inme siyaseti güden Çarlık Rusyası'nın dikkatini çekmiş ve Rusya 1901'de İngilizlerin İran'da petrol çıkarma niyetinde olduklarını bölgede bulunan konsoloslukları vasıtasıyla öğrenmiştir. Buna karşılık İngilizler Rusya'yı kıskırtmak istemediğinden petrol arama ekibini İran'ın kuzey bölgeleri yerine güneyinde bulunan Huzistan bölgesine (Mescidi Süleyman) yönlendirmişlerdir. Nihayetinde 1908 yılında APOC tarafından İran'da bulunan petrol 1909 yılında İngiltere'ye gönderilmeye başlanmış ve İran petrolünü kraliyet petrolü haline getirmek için girişimler de başlatılmıştır. Bu doğrultuda İngiltere çeşitli etnik ve siyasi entrikalarla petrol bölgesine ayrı bir statü kazandırarak petrol çıkan bölgeyi İran'dan koparmaya çalışmıştır. Petrol bölgesini artık İran'ın bir parçası olarak görmeyen İngiltere, petrolün denetimi ve bekçiliğini de o bölgede yaşayan Lur etnik grubuna bağlı Bahtiyari aşiretine bıraktığını ilan etmiştir. Bu aşiretin diğerlerinden farklı bir kimliğe sahip olması özellikle seçilmiş ve İngiltere petrol bölgesinde kendi çıkarlarına hizmet edecek bir aşiretle iş yapmayı tercih etmiştir.³⁶

İngiliz Amiral Fisher tarafından 1904 yılından itibaren uygulamaya konulan “donanma için petrol planı” yeni kurulan İngiliz petrol şirketleriyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. I. Dünya Savaşından 10 yıl önce düşünülen petrolü İngiliz donanmasında yakıt olarak kullanma planları çerçevesinde petrol ile ilgili imparatorluklar arası büyük bir rekabet başlamış ve İngiltere bu petrolü deniz aşırı sömürgelerinden ya da sömürgeleştirilecek yeni bölgelerden temin edebileceğini düşünmüştür. Osmanlı Devleti'nin Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin olduğu Mezopotamya, İngiltere donanmasının ve petrol şirketlerinin iç içe geçen siyasetlerinin hedefi haline gelmiştir.³⁷ İngiltere'nin temel amacı, Rusya'nın Osmanlı boğazları ve İran Körfezi'ndeki hedeflerini kontrol altında tutmak, Osmanlı ve İran topraklarında etkili olan Almanlara karşı Rusları kullanmak, onların Almanlarla birlikte hareket etmesini ve Rusların petrol bölgelerine ve Hindistan yoluna çıkmasını engellemektir. Bunun için Rusya'yı sürekli yakınında tutma politikası izlemektedir. Bir taraftan da Rusya'yı zayıflatacak her türlü girişimde yer almaktaydı. Hatta bu doğrultuda Rus-Japon savaşında Japonları destekledi. Yine de İngiltere-Rusya arasında İran topraklarını üç nüfuz bölgesine ayıran bir anlaşma imzalandı.³⁸ Ayrıca, Bağdat demiryolu Basra Körfezine ulaşmadan önce İngiltere, Osmanlı-İran sınır kesimini tamamlamak istiyordu. Bu dönemde İngilizlerin amaçlarından biri de Osmanlı kabul etmese de Osmanlı-İran sınır komisyonuna bir şekilde resmi arabulucu olarak katılma ve komisyonun işleyişini yönlendirmektir. Çünkü komisyondan çıkacak olumsuz bir durum Mezopotamya petrol sahalarında İngiliz çıkarlarına ve İngiliz imtiyaz sahiplerine büyük zarar verecektir.³⁹ KCT üyesi İngiliz asker ve diplomatların ve KCT ile sıkı bir bağı olan Dickson'ın elde ettiği bilgiler aynı dönemde yaşanan siyasi ve iktisadi olaylar çerçevesinde değerlendirilirse İngilizlerin Van ve çevresinde Mezopotamya'ya kadar inen bir coğrafyada faaliyetlerinin amacı daha açık bir şekilde irdelenebilecektir.

Kraliyet Coğrafya Topluluğu hem Britanya hem de temasta olduğu diğer devletlerin tarihi ile yakından irtibatlı çeşitli tarihsel süreçlerin bir parçası olarak XX. yüzyılın başındaki yapısına ve kapasitesine kavuşmuştur. Ancak topluluğun başlangıç tarihi İngiliz coğrafyacılığının temellerinin atıldığı XVI. yüzyıla ve bu yüzyılda gerçekleştirilen keşiflere kadar götürülebilmektedir. İngiliz coğrafyacılığının kurucuları aynı zamanda Coğrafya Topluluğu'nun (Geographical Society) da temellerini atmıştır. Topluluğun amacı seyahatlerden elde edilen ilginç ve faydalı coğrafi keşifleri ve gerçekleri kitap, harita ve çizelgeler oluşturarak yayınlamak, kâşiflere yardım etmek, onları yönlendirmek ve diğer coğrafyacılarla ilişkileri geliştirmek olarak ifade edilmiştir. İlk yıllarında derneğin tarihi çoğunlukla Afrika, Hint alt kıtası, kutup bölgeleri ve Orta Asya'daki sömürge keşifleriyle yakından ilişkilidir. Ayrıca coğrafya eğitimine büyük önem veren Topluluk, XX. yüzyılın başında okul müfredatlarına coğrafyanın dâhil edilmesinde ve üniversitelere coğrafyanın bir disiplin olarak girmesinde büyük katkıda bulunmuştur.⁴⁰ Emperyalizm çağında coğrafya derneklerinin kuruluşuna paralel olarak coğrafya dergilerinin sayıları hızla artmış ve yaygınlaşmıştır. Dergilerin 48'i Fransızca, 42'si Almanca ve 15'i de İngilizce dillerindedir. Bunların en eskisi 1830'da yayına başlamış olan KCT'nin *Geographical Journal*'ı olmasına rağmen bu derginin düzenli olarak yayınlanması 1893'ten itibaren gerçekleşmiştir.⁴¹ Bu tarihe kadar İngiltere'de modern akademik coğrafya iki dönemde gelişim yolu bulmuştur. İlk dönem KCT liderliğinde 1887'de Oxford'da ve

³⁶ Selim Atalay, *Hedefteki Osmanlı: 100 Yıllık Komplo*, Turkuvaz, İstanbul 2020, s. 23-28.

³⁷ Atalay, *age*, s. 32.

³⁸ Yılmaz Karadeniz, “1907'deki İngiliz-Rus Anlaşması'nın İran Siyasetine Etkisi”, *Route Educational and Social Science Journal*, 4/2, 2017, s. 225-226.

³⁹ FO 416/31-34&FO 371/503, [30813], No. 378, N. O'Conor'dan Edward Grey'e, İstanbul, 15 Eylül 1907, *Schofield IV*, s. 164.

⁴⁰ “History of the Society”, *Royal Geographical Society*, <https://www.rgs.org/about/the-society/history-and-future/>, Erişim Tarihi: 6 Mart 2022.

⁴¹ Nezmiye Özgüç, Erol Tümertekin, *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2000, s. 133.

1888'de Cambridge'de başlatılan konferanslara dayandırılır. İkinci dönem ise 1918'de I. Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla başlar. 1888'den 1918'e kadar olan bu dönemde coğrafya 14 üniversitede okutulur hale gelmiştir.⁴²

İngiltere, kendi halkını denizcilik ve bilinmeyen ülkelerin keşfi için teşvik etmeye başlar başlamaz, bu keşiflerin kayıtlarının tutulması, korunması ve sonuçlarının kullanılması ile birlikte kâşifleri karada ve denizde yönlendirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Topluluğun tarihi Portekizli ve İspanyolları taklit etmeye çalışan İngiliz coğrafyacıların keşif alanındaki çabalarıyla başlar. XVI. yüzyılda Richard Eden İngiliz coğrafyacılığının kurucusu sayılmaktadır. Coğrafi kayıtları ilk toplayan ve kâşif ve seyyahlara eğitim araçları sağlayan kişi olmakla birlikte farklı dillerde yazılan coğrafi eserleri çeviriler yaparak disipline kazandırmıştır. Ardından 1616 yılında ölen Richard Hakluyt, Eden'in kaldığı yerden çalışmaları devam ettirmiştir. Elizabeth dönemi Coğrafya Derneği Başkanı olarak Hakluyt keşif seferlerine, seyahatlere ve İngiliz donanmasının görkemiyle bağlantılı her şeye derin ilgi duyuyor ve sürekli bilgi topluyordu. Önceden hatalı görülen harita, küreler ve diğer araçları yenileyerek okullarda kullanılmasını sağladı ve İngilizlerin deniz ve karadan dünyanın en uzak köşelerine yaptıkları seferleri anlatan eserler kaleme aldı. Eden'den farklı olarak Hakluyt, Elizabeth döneminde coğrafi araştırmalara artan ilgi ve meraktan önemli ölçüde faydalanmıştı. Daha sonra Samuel Purchas (ö. 1626) görevi devraldı. Hakluyt'ın çok sayıda el yazması Purchas'ın eline geçti. Ancak onun ölümü ile Kraliyet Topluluğu'nun kuruluşu arasında geçen kırk yıl Kraliçe'nin günlerindeki gibi gelişme ortamı bulamayan coğrafya için sıkıntılı zamanlardı.⁴³

İngiltere'de bir bilim topluluğu kurma fikri Protektora döneminde ilerledi ve kısmen geliştirildi. 1665 yılında ise doğal bilginin geliştirilmesi için Kraliyet Topluluğu kuruldu. 1665'ten 1848'e kadar Kraliyet Topluluğu eliyle basılan 5336 makaleden toplamda sadece 77'si, %1'in altında bir kısmı, coğrafya ve topografyaya ayrılmıştı. Kraliyet Topluluğu coğrafyadan ziyade diğer bilim dallarının ilerlemesi ile çok daha fazla meşgul oluyordu. Eden ve Hakluyt'un 30 yılda yaptığından daha fazlasını Kraliyet Topluluğu yüzyılda yapamadı. Ancak yine de İngiliz coğrafyacıları Kraliyet Topluluğuna çok şey borçludur. İngiliz hükümeti topluluğun giderleri için yardımlarda bulunmaktaydı. Hindistan'da İngiliz sömürge imparatorluğunun kurulması araştırmaya duyulan ihtiyacı arttırırken aynı zamanda coğrafi bilginin ilerlemesine de yol açmıştır. Her ikisi de Elizabeth dönemi tipolojisinde coğrafyacılar olan James Rennell (1741-1830) ve Alexander Dalrymple (1737-1808) Hindistan'da araştırmalarda bulunarak Hindistan ve çevresinde yeni keşiflere ve haritacılık faaliyetlerinde bulundular. Kraliyet topluluğu bilimsel coğrafyanın ilerletilmesi ve gözlem yöntemlerinin geliştirilmesi amacıyla tüm araştırma ve keşif faaliyetlerini desteklemiş ve önemli bulunan keşif seferlerinin raporlarını İngiliz hükümetine sunmuştur. Bütün bu süreçte Kraliyet Topluluğu, yayıncılar ve haritacılar İngiltere'de gerekli işleri yürütüp kâşifler de sahada aktif olarak çalışırken coğrafya işlerini ilerletecek ve rehberlik edecek merkezi bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Önemli bir gezgin ve coğrafyacı olan Joesph Banks Kraliyet Topluluğu'nun 1778'de seçilen ilk başkanıydı. İngiliz hükümetinin çeşitli meselelerde sürekli danıştığı önemli bir araştırmacı olan Banks coğrafi keşifleri teşvik etmek amacıyla ayrı bir topluluğun kurulmasında öncü rol oynadı. 1788'de önemli coğrafyacılarından oluşan bir grup arkadaş Asya ve Amerika'nın büyük bir bölümünün ve Afrika'nın neredeyse tamamının bilinmediğine kanaat getirerek öncelikle Afrika'nın iç kesimlerinde keşifleri teşvik etmek için bir coğrafya topluluğu olan Afrika Topluluğu'nu kurdular.⁴⁴

Afrika Topluluğu için ilk seçilen kişi Ledyard oldu. Rusya içlerine başarısız bir keşif girişiminin ardından Fas'ta konsolos yardımcılığı yapan Lucas ise Afrika Topluluğu'nun ikinci temsilcisi oldu. Lucas, Fizan'a başarılı bir yolculuk gerçekleştirdi, 1789'da Trablus'a gitti ve Mesurata'ya ulaştı. Mezurata'da Fezzan ve güneydeki ülkelerle ilgili çok sayıda bilgi topladı ve topluluğa gönderdi. 1790'da Binbaşı Rennell, bu raporları ve mevcut materyalleri kullanarak bir Afrika haritası derledi. Bir sonraki kâşif Gambiya yoluyla Nijer'e ulaşmaya çalışan Binbaşı Houghton'du, ancak yolda öldü. Daha sonra Mungo Park aynı görevle 1795'te Gambiya'ya gönderildi ve Nijer keşfedildi. İyi eğitilmiş bir Alman olan Horneman, 1798'de çölü geçerek Fizan'a girmesi emriyle Kahire'ye gönderildi. Horneman, Jüpiter Ammon tapınağını ziyaret ederek Sina'ya bir yolculuk yaptı, oradan Marzuk'a gitti ve Ağustos 1799'da Libya'ya ulaştı. Oradan, çöl ve Fezzan krallığı hakkında, Binbaşı Rennell'in coğrafi çizimleri için kullandığı bazı bilgiler gönderdi. Diğer bir coğrafyacı, Joseph Banks, coğrafya alanındaki çabalarını Afrika Kıtası ile sınırlamadı. Avustralya'daki Botany Körfezi'nde bir koloni kurma emrini aldı. Manning ise Doğu Hindistan Şirketi'nin yardımını ve desteğini de Banks'ın sayesinde elde etti, bu destek olmadan Tibet'in başkentine asla ulaşamayacaktı. 1820 yılında Banks'ın ölümü ile KCT'nin kuruluşu arasındaki on yıllık zaman diliminde, olayların gidişatı böyle bir kurumu bir zorunluluk haline getirdi.

⁴² Henry C. Darby, 1983a. "Academic Geography in Britain: 1918-1946", *Transactions of the Institute of British Geographers*, N.S.8, s. 14-26.; Henry C. Darby, 1983b. "Historical Geography in Britain: 1920-1980", *Transactions of the Institute of British Geographers*, N.S.8, s. 421-428; Özgüç, Tümertekin, *age*, s. 154.

⁴³ Clements R. Markham, *The Fifty Years' Work of the Royal Geographical Society*, Cambridge University Press, Cambridge 1881, s. 3-5.

⁴⁴ Markham, *age*, s. 7-12.

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

Büyük Britanya'da ve Britanya Hindistanı'nda trigonometrik araştırmaların başlaması, Kraliyet Donanması'nda ile Bombay Deniz Kuvvetleri'ndeki topografların faaliyetleri harita ve alet yapımcılarının çalışmalarına büyük bir ivme kazandırdı. Coğrafya Topluluğu'nun öncülerinden biri ve Raleigh Gezginler Kulübü'nün kurucusu olan Kaptan Arthur de Capell Broke (1791-1858), asker kökenli bir seyyahı. Broke, yalnızca gezginlerden oluşan bir yemek topluluğu oluşturma fikrini ortaya attı ve fikre göre dünya, kulübün üye sayısına karşılık gelen çok sayıda bölüme ayrılacak ve her bölüm en az bir üye tarafından temsil edilerek kulüp neredeyse dünyanın her yerini ziyaret etmiş olacaktı. Broke'un arkadaşı Albay William Martin Leake (1777-1860) 1794 yılında İngiliz Topçu Birliğine katıldı ve Napolyon'un Mısır Seferi sırasında Türkleri yönlendirmekle görevlendirildi. 1800'e kadar İstanbul'da kaldıktan sonra, resmi bir unvanla Anadolu, Filistin ve Mısır'ı dolaştı ve elde ettiği verileri bir rapora dönüştürdü. Kendini coğrafya ve hidrografi çalışmalarına adan Kaptan Mangles (-1867) 1800'de donanmaya girdi, Batı Hint Adaları'nda Kaptan Ross Donnelly emrinde Narcissus'ta ve Viyana Kongresine kadar hizmet etti. Daha sonra arkadaşı Kaptan Irby ile Osmanlı Doğusuna gitti. Bu gezilerden elde edilen veriler *Mısır, Nubia, Suriye ve Küçük Asya'da Seyahatler* başlığı altında 1844'te yayınlandı. Arthur Broke ve komitesi 1826'daki çalışmalarını sayesinde 1827'de Kulübün üyelerinin listelenmesi neredeyse tamamlanmıştı. Üyelerin arasında coğrafyanın ilerlemesi için daha organize bir kurumun gerekli olduğu duygusunu taşıyan general, amiral, albay, teğmen, kaptan, vikont, şövalye, seyyah daha sonra profesörlerin de dâhil olduğu çok çeşitli unvanlardan coğrafya meraklısı ve asker kökenli kişiler bulunmaktaydı. Coğrafya Topluluğu'nun kurulmasından sonra, Raleigh Kulübü gelişmeye devam etti, üyeliğin tamamlandığı ve yeni kurullarla Coğrafya Kulübü haline geldiği 1854 yılına kadar Topluluk'la daha yakından bağlantılı hale geldi. Bu yemek kulübünün sonraki tarihi, böylece Topluluk tarihinin bir parçası haline geldi. Ancak tek amacı coğrafya bilim dalını teşvik etmek ve yaymak olan bir Topluluğa hâlâ ihtiyacın olduğu düşünülmekeydi.⁴⁵

Londra Coğrafya Topluluğu adı altında bir topluluk kuruldu. Bir bilim dalı olarak coğrafya için büyük bir ilginin olduğunu ve bilimin sunduğu avantajların genel olarak insanlık için birinci derecede önem arz ettiği ve sayısız ve geniş sömürgeleri olan Büyük Britanya gibi bir denizci ulusun refahı için çok önemli olduğu ve yerkürenin fiziksel ve politik ilişkilerinin faydasından yararlanılması gerektiği, Büyük Britanya'da geniş bir coğrafi bilgi birikimi olmasına rağmen, ya genel olarak erişilemeyen büyük kitaplarda ya da kamu dairelerinin bürolarında ya da özel kişilerin mülkiyetinde, neredeyse halka açık olmayacak şekilde çok dağınık halde bulunduğu şeklindeki görüşler topluluk tarafından kabul edildi. Topluluk, hem ordu hem de donanma subayları ile iş birliği içerisinde bulunarak onlardan destek aldı ve hidrografik bilgiye erişim topluluğun temel amaçlarından biri oldu. 460 asil üyeden oluşan listede Kral dışında 43 deniz subayı, orduda 50 subay ve 10 din adamı, botanikçiler, jeologlar, mühendisler, topograf, haritacılar, hidrograf, deniz topografları, alet ustaları, siyasi partilerin önde gelen devlet adamları ve bir düzine İngiliz parlamento üyesi yer aldı.⁴⁶

Yeni Topluluk, faaliyetlerine en uygun himaye şartları altında başladı. Kral IV. William⁴⁷ Topluluğun sadece Patronu olmakla kalmadı, aynı zamanda yeni keşiflerin teşviki ve tanıtımı için yıllık bağışlarda bulundu. İngiliz Kralı, topluluğun isminin *Kraliyet Coğrafya Topluluğu* olmasına karar verdi. 1859'da Kraliyet Coğrafya Topluluğu'na bir Kuruluş Tüzüğü'nün verilmesi ile Topluluk siyasi ve kurumsal bir organ haline dönüşerek resmi olarak tanındı.⁴⁸ Daha sonra Afrika Topluluğu ile Coğrafya Topluluğu birleştirildi. 1830'dan 1833'e kadar Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun ilk başkanı daha sonra Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı olan Vikont Goderich'ti. Daha sonra, Yarımada Savaşı sırasında Levazım Dairesi Başkanlığı yapmış ve 1828'den 1830'a kadar da Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapmış olan George Murray topluluğa 1833'ten 1835'e kadar başkanlık yaptı. Topluluğun kuruluşunda, Yüzbaşı Maconochie Sekreter oldu ve 1836'ya kadar bu görevi sürdürdü ve Tazmanya'ya atanmayı kabul ederek buradaki koloninin sekreterliğini yaptı. Arkadaşı George Cecil Renouard, İstanbul Büyükelçiliği'nin ve daha sonra İzmir'deki İngiliz Fabrikası'nın Papazıydı ve 1814'te Cambridge'e döndüğünde Arapça profesörü seçildi. 1835'ten 1837 yılına kadar John Barrow (-1849) üçüncü başkan, William Richard Hamilton, 1837'den 1839'a kadar dördüncü başkanıydı. Hamilton, 1799'da İstanbul'a gittiğinde Lord Elgin'in özel sekreteri olarak diplomatik hizmetine girdi ve 1801'de Fransızların tahliyesi üzerine barış şartlarını görüşmek üzere Mısır'a gönderildi.⁴⁹ Hamilton'dan sonra jeoloji ve mineralojide uzmanlaşan George Bellas Greenough Topluluğa 1839'dan 1841'e kadar başkanlık yaptı. Virginia'nın sömürgeleştirilmesinde çok etkili olan Kaptan John Smith'in soyundan gelen ve 1849'dan 1851'e kadar Başkan olan amiral W. H. Smyth, topluluğun refahını geri kazandıran kişi oldu. Amiral Smyth'in yerine 1846'da şövalye ilan edilen ve 1851'den 1853'e kadar Başkan olan Roderick Murchison geçti. Coğrafya Derneği ve Kulübün

⁴⁵ Markham, *age*, s. 12-18.

⁴⁶ Markham, *age*, s. 19-25.

⁴⁷ 1830-1837 arasında Birleşik Krallık ve Hannover Kralı ve Kraliçe Victoria'nın amcasıdır. 1819-1901 yılları arasında Birleşik Krallığı yöneten Kraliçe Victoria, RGS'in kuruluş tüzüğünü 1859 yılında tasdik etmiştir.

⁴⁸ "History of the Society", *Royal Geographical Society*, <https://www.rgs.org/about/the-society/history-and-future/>. Erişim Tarihi: 6 Mart 2022; Markham, *age*, s. 51.

⁴⁹ Markham, *age*, s. 33-36.

Başkanı olarak Roderick Murchison'ın yerine Henry Rawlinson geldi. 1871'den itibaren her zaman Topluluğun Başkanı, Coğrafya Kulübü'nün de başkanı oldu. Henry Rawlinson 1827'den 1833'e kadar Bombay ordusunda görev yaptı. 1839'a kadar İran'da aktif olarak çalıştı ve Luristan, Huzistan ve Azerbaycan eyaletlerini ve Dicle havzasını Orta İran'ın yüksek ovalarından ayıran dağ sıralarını araştırdı. Henry Bartle Frere, 1873'te Henry Rawlinson'ın yerine başkan olarak geçti. Rawlinson'ın 1876'da ikinci görev süresinin sonunda yerine 1844'ten 1871'e kadar Çin ve Japonya'da çeşitli diplomatik görevlerde bulunan Rutherford Alcock 1876'dan 1878'e kadar görev yaptı. Bir İngiliz devlet adamı ve coğrafyacısı olan Dufferin 1878'de başkan oldu ancak Rusya'ya büyükelçi olarak atanması neticesinde yerine Hindistan Naipliği de yapmış Northbrook geçti. Northbrook'un Amiral Birinci Lord unvanına kavuşması istifasını gerektirdi ve yerine 1880 yılında başkanlığa Lord Aberdare geçti.⁵⁰

Görüldüğü gibi, KCT'nin üyeleri ve takipçileri yüksek toplumsal sınıflardan kişiler ve çok sayıda askerden oluşmaktaydı. Topluluk başkanlarının daha çok askerlerden seçilmesi, Fransa'da olduğu gibi, Britanya İmparatorluğu'nda da coğrafya ile sömürgecilik siyaseti arasında sıkı bağların kurulmuş olmasından kaynaklanmaktaydı. KCT'nin desteklediği projelerden de görüleceği gibi, Victoria dönemi coğrafyasının Britanya'nın denizası yayılmacı siyasetiyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹ Hatta, XIX. yüzyılın ilk yarısında KCT'nin diplomat ve asker başkanlarından W. R. Hamilton (1805-1867) coğrafyanın amacını şu şekilde tanımlamaktaydı: *Coğrafya, tüm savaş uygulamalarının ve tüm barış görüşmelerinin ana kaynağıdır ve bir ulusun yeryüzünün fiziksel biçimine ve etrafını çevreleyen sulara uygun olarak genişleyebilme hedefleriyle orantılı bir şekilde, ticaretini yaymak, medenileştirme gücünü yerkürenin daha önce bilinmeyen kısımlarına doğru genişletmek ve insanlığın kaderini yönlendirmek ve yönetmekte pay taşımak için sahip olacağı fırsatlar ve taşıyacağı sorumluluklar da durmadan artacaktır.*⁵²

KCT'nin başkanlarından Roderick Murchison (1792-1871), sömürgeciliğe hizmet edecek her çalışmayı ve keşif gezisini destekleyerek topluluğu kendi bilimsel-sömürgeci anlayışına göre yönetmiştir. KCT'nin daha az bilinen başkanlarından biri olan Henry Bartle Frere (1815-1884) ise Hindistan'da Dekkan ve Sind kesimlerinde askerî görevliken yaptığı çalışmalarla ilk coğrafi araştırmalarını KCT'ye sunmuştur. Kişisel coğrafya anlayışıyla sömürgeci siyasetin yerine getirilmesi amacı arasında sıkı bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Topluluk ayrıca Kuzey Kutbu, Afrika, Kuzey Amerika, Orta Asya ve Avustralya'nın bilinmesi için keşif gezilerini destekledi. Keşif gezilerinin sonunda ortaya çıkan raporlar Avrupalı zihninde belirli bir Afrika imajı yaratmış ve öteki algısını kuvvetlendirerek Şarkiyatçılık (Oryantalizm) gibi anlayışların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ancak dönemin coğrafya-sömürgecilik anlayışını eleştirenler de vardır. Hudson, coğrafyanın *toprak ilhakı, ekonomik işletme, askerî amaçlar, sınıf ve ırk üstünlüğü sağlama gibi çeşitli açılardan emperyalist emellerle hizmet ettiğini* ileri sürerek dönemin coğrafya anlayışını eleştirmiştir.⁵³

İngiliz coğrafyacılarının coğrafyanın metotlarını, önemini ve araştırma araçlarını tartışmaya açtığı çeşitli konferanslar düzenlenmiştir. James Bryce 1886 yılında *Geography in its Relation to History* dli konuşmasında coğrafya ve tarihin buluşma noktasını çevresel farklılıkların araştırılmasında ve coğrafi çevre tarafından yaratılan temelde siyasi olan ve devlet oluşturan insan üzerindeki çeşitli etkilerin keşfedilmesine bağlamaktadır.⁵⁴ Halford Mackinder James Bryce'in bu sözlerini *On the Scope and Methods of Geography* dergisinde onayladıktan sonra Frederic John Goldsmid'in siyasi coğrafyanın gelecekteki devlet adamlarının coğrafi koşulları tam olarak kavramasına hizmet etmesi gerektiği fikrine katılmakla birlikte fiziki ve bilimsel coğrafyanın elimine edilmesinden sonra ancak gerçekleştirilebileceğini düşünmüştür. Sonuç olarak, MacKinder, coğrafyayı, ana fonksiyonu insanın toplumdaki ve yerel olarak farklılaşan çevresiyle olan etkileşimlerini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlamıştır.⁵⁵ Bütün siyasi meseleler aslında fiziksel araştırmaların sonucuna bağlıdır. Nüfusun artmasının iklim ve toprak koşullarına bağlı olduğu, medeniyet geliştirmenin de nüfusa bağlı olduğu görüşündedir. Bu doğrultuda, Hindistan coğrafyasında yaptığı araştırmalar çerçevesinde Hindistan'da yeterli nüfus ve iletişim kolaylığı gibi medeniyet geliştirmeye müsait koşulların bulunduğu bahsetmektedir. Ayrıca, Hindistan'ın işgal edilmeye müsait bölgelerde yaşayan zengin medeni toplulukları sömürebilmenin en önemli yolu olarak coğrafya disiplinin sunduğu bilgilerden faydalanılması gerektiği inancındadır. Bu nedenle, Hindistan coğrafyasının sömürülmesinde görev alacak devlet adamları, tüccarlar, tarihçiler, diğer bilim adamları

⁵⁰ Markham, *age*, s. 51-56.

⁵¹ David N. Livingstone, *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise*, Blackwell, Cambridge 1993; Özgüç, Tümertekin, *age*, s. 155.

⁵² Özgüç, Tümertekin, *age*, s. 155.

⁵³ Özgüç, Tümertekin, *age*, s. 155-156.

⁵⁴ M. J. Wise, "The Scott Keltie Report 1885 and the Teaching of Geography in Great Britain", *The Geographical Journal*, 152/3, 1986, s. 373.

⁵⁵ H. J. MacKinder, "On the Scope and Methods of Geography", *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, 9/3, 1887, s. 142-143.

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

ve öğretmenlerin pratik gereksinimlerini karşılayacağını düşünerek araştırmasının sonuçlarını KCT'de paylaşmıştır.⁵⁶ Coğrafya disiplini sömürülecek bölgenin araştırılması için pragmatik bir araç olarak düşünen MacKinder⁵⁷ ile diğer KCT üyeleri ve Dickson'ın benzer bir zihniyete sahip olduğu anlaşılmaktadır.

3. I. Dünya Savaşı Öncesinde Y. B. Dickson'ın Osmanlı-İran Hududu Üzerine Gözlemleri

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ile İran arasında modern anlamda bir sınır bulunmamaktaydı. Sınırın olmaması ise iki devletin iç ve dış işlerini daha karmaşık bir hale sokmaktaydı. Öyle ki her iki taraf da statüko dahilinde bulunan ihtilafli arazilere müdahale ettiklerinde kendi topraklarına müdahale ettiklerini ilan ediyorlardı.⁵⁸ Bu durumda Rusya ve İngiltere ise kendi çıkarlarına hizmet eden Kaçar Devleti'nin argümanlarını destekliyordu, ancak İngiltere Rusya ve Almanya'yı ticari işlerini bozabilecek birer rakip olarak görüyordu. Bu bağlamda İngiltere'yi en çok meşgul eden konulardan biri Rus yayılmacılığıydı. Rusya'nın askerî birliklerini İran sınırına kaydırması ihtimali İran milliyetçilerini ayaklandırabilecek ve Şah'ı daha kırılğan bir pozisyona düşürebilecek bir durum olduğundan İngiltere'yi sürekli endişelendiriyordu. Bu nedenle İngiltere Rusya ile yaptığı anlaşmanın şeffaf ve dürüst bir şekilde uygulanmasına vurgu yapıyor ve anlaşma çerçevesinde bölgede ortak hareket edilmesini şart koşuyordu.⁵⁹ Bu sıralarda oluşturulan Osmanlı-İran sınır komisyonuna müdahale etmek ve komisyonu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için zemin arıyorlardı. Bu nedenle Kaçar Devleti'ne karşı temkinli ve dengeli bir politika yürüten Rusya ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin sınırla ilgili iddiaları söz konusu olduğunda bunları ciddiye almadıklarını gösteren fikirler üretiyorlardı. Osmanlı komisyonu ise Kimyager Derviş Paşa'nın haritasına aykırı herhangi bir öneriyi geçerli bulmuyor, Osmanlı ve İran arasındaki 1869'daki *status quo* ile ilgili imzalanan bir anlaşmaya atfen İngiliz-Rus özdeş haritasını geçersiz buluyor, sınırın önceki anlaşmalar çerçevesinde Derviş Paşa'nın haritasında belirtildiği şekliyle çizilmesi gerektiğini vurguluyordu.⁶⁰ İngiltere ise sınırsızlığın yarattığı sorunları çözmek yerine sınır nedeniyle oluşabilecek uluslararası siyasi ve ekonomik konjonktürün kendi aleyhine değişmemesi için Osmanlı-İran ortak komisyonunu bir an önce buluşması ve müzakerelere başlaması için teşvik edici olmuştur. Çünkü buluşma gerçekleşmezse İran hükümeti genel bir kargaşa içerisinde kalacak ve sınır sorununu İngilizlerin çözmek istemediği düşünülecektir. Bu da İngilizlere kredi kaybettirecek ve hatta İngilizlerin İran'da Telgraf İmtiyazını yenileme ve telgraf hatlarını değiştirme şansını zora sokacaktır.⁶¹ Osmanlı-İran sınır ihtilafı ve Osmanlı askerî eylemlerinin sebepleri hakkında şüphe duyan Dickson bunları araştırmak için Vezene'ye gitmek istemiş ve gerekli haritaları çizebilmesi için de Musul'daki İngiliz konsolosluk temsilcisiyle görüşmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak bu talebe Alman ordusundan askerlerin Bağdat çevresinde olabileceği endişesiyle sıcak bakılmasa da Dickson'ın Beyazıt ve Vezene arasında seyahat ettiği anlaşılmaktadır.⁶²

3.1. Askerî İstihbarat Paylaşımı ve Osmanlı-Rus Savaşı Senaryoları

Osmanlı-İran sınır ihtilafı çerçevesinde Beyazıt ve Vezene arasında kalan yerlerde yaşanan sorunlar ve Osmanlı askerî birliklerinin Kala Passova, Tergavver ve diğer yerleri ele geçirmesi Kaçar Yönetiminin içinde bulunduğu güçsüz durum sebebiyle yeteri kadar ilgi çekmemiştir. Ancak Osmanlı'nın yukarıda bahsedilen yerleri ele geçirmesinin ardında bulunan asıl sebep ise Rusya'dır. Olası bir Osmanlı-Rus savaşında Rus askerî operasyonları askerî, siyasi ve coğrafi birçok zorluğa bağlı olarak kolay bir şekilde yürütülemeyecektir. Avusturya, Almanya ve Japonya arasında yayılan geniş sınırlarını gözetlemek durumunda olan Rusya, iç sorunlarının tekrar nüksetmesiyle askerî gücünü bölmek zorunda kalabilirdi. Bu savaşta Romanya ve Bulgaristan'ın Rus ordularının Türkiye Avrupa'sına geçişine izin verip vermeyeceği de bir muammaydı. Bu senaryoda Rusya'nın ilk amacı en hızlı ve şiddetli bir şekilde başkent İstanbul'u ele geçirmek olacaktır. Rusya'nın Balkanlardan geçme planı başarılı olamazsa savaşın yönü bu kez ağırlıklı olarak Transkafkasya'ya kayabilir ve Rusya Anadolu'yu tehdit etmeye başlayabilirdi. Bu kurguda Rus orduları Osmanlı ordularını bertaraf edecek ve nihayetinde Kürt, Ermeni, Arap, Rum gibi diğer milletler kendi başlarına bırakılacaktı. Böylece, Rus orduları Anadolu ve İstanbul'u rahatlıkla işgal edebilecekti. Bu durumda Kars ve Erivan Rus askerî üssü olacak Rusya'nın Anadolu'ya müdahalesi ise ilki Erzurum ve Sivas diğeri Bitlis, Diyarbakır, Harput

⁵⁶ MacKinder, *agm*, s. 157-159.

⁵⁷ James R. Ryan, "Visualizing Imperial Geography: Halford Mackinder and the Colonial Office Visual Instruction Committee, 1902-11", *Ecumene*, 1/2, 1994, s. 157.

⁵⁸ Abdolvahid Soofizadeh, "Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri", *SUTAD*, Güz 2017, 42, s. 446.

⁵⁹ FO 416/31-34 &FO 371/513, [37119], No. 214, A. Nicolson'dan Edward Grey'e, St. Petersburg, 6 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 225.; Rus-İngiliz Anlaşması için bkz: Abdolvahid Soofizadeh, "Emperyalizm Kısacasında Osmanlı ve Kaçar Devletleri Üzerinde Rus ve İngiliz Paylaşım Planları: St. Petersburg ve Reval Görüşmeleri (1907-1908)", *5th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference*, January 15-16, 2021, Mardin, Türkiye, s. 79.

⁶⁰ FO 416/31-34 &FO 371/513, [37295], No. 219, N. O'Conor'dan Edward Grey'e, İstanbul, 11 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 225.

⁶¹ FO 416/31-34 &FO 371/513, [37242], No. 220, Marling'ten Edward Grey'e, Tahran, 11 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 226.

⁶² FO 416/31-34 &FO 371/513, [37855], Inclosure 1 in No. 245, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, Van, 1 Ekim 1907, *Schofield IV*, s. 226.

ve Malatya olmak üzere iki coğrafi hattın gerçekleştirilecekti. Yüzyıllardır Anadolu'nun kapısı olarak bilinen Erzurum ise Rus ordularının öncelikli hedefi olacaktı. Zor bir güzergâh olması sebebiyle ülkenin daha kuzeyleri meselenin dışında bırakılacaktı. Erivan'dan Beyazıt'a ilerlemeye başladıklarında güçlü bir direnişle karşılaşmayacaklar ve Ruslar, Tiflis-Erivan demiryolu üzerinden daha üstün organize olma kabiliyetleriyle Türklere göre daha büyük orduları çok daha kısa zamanda sınıra taşıyabileceklerdir.

İlk etapta Ruslar Erzurum'u alamazlarsa Beyazıt'tan aşağı doğru tüm Osmanlı kuvvetlerini süpürerek Batı'ya açılan en önemli kapı olan Bitlis geçişini kontrol altına alacaklardır. Kafkasya'dan güneye Rus ilerleyişi karşısında Osmanlı kuvvetleri önemli bir varlık gösteremeyecek ve Ruslar, Erzurum ve Bitlis'i işgal edeceklerdir. Ruslar, Erzurum ve Van arasında kalan tüm alanı Osmanlı kuvvetlerinden temizledikten, Karadeniz'de bir Rus donanması ve Samsun'da asker konuşlandırdıktan sonra, Erzincan, Bayburt ve Sivas üzerindeki Harput yolu boyunca Batı'ya doğru ilerleyeceklerdir. Osmanlı ise IV. kolordu ve Şam'daki V. kolorduya asker ekleyerek karşılık verecektir. Bağdat ve Kerkük'teki VI. kolordu, kuzeye doğru gönderilirse, operasyonlara katılabilmek için Musul, Diyarbakır ve Harput yolunu kullanmak zorunda kalacaktır. Mezopotamya, Diyarbakır ve Saray ile birleşen bir çizgi arasında kalan bölge çok dağlık olduğundan tekerlekli araçlar ve büyük orduların geçişi için müsait değildir. Bu nedenle, Erzurum, Bitlis, Van ve Beyazıt'ı ellerinde tutan Ruslar arkalarını sağlama alıp Sivas üzerine ilerleyen kuvvetlerinin güvenliğini sağlamak zorundadırlar. Bu tedbirler ek olarak, Sivas'a ilerlerken arkalarında pürüz çıkartabilecek Hamidiye alayları⁶³ ile mücadele etmek ve Başkale ve Saray civarında olası durumlar için küçük bir kuvvet bulundurmamak zorunda kalacaklardır. VI. kolordunun Kerkük'ten kolay bir yol bulup Beyazıt'ta Rus ordusunun arkasına yetişmesi durumunda Rus ilerleyişinin hâlâ güven içinde olup olmayacağını sorgulayan Dickson, Türklerin Kerkük'ten kolay bir yolla Ruslara yetiştikleri takdirde Rus ilerleyişinin imkânsız hale geleceğini ve aslında bu jeopolitik üstünlüğü ele geçirme mücadelesinin Osmanlı-İran ihtilafının arkasında yatan temel neden olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, Türkler için Bağdat'tan Beyazıt'a bir at arabası güzergahı elde etmek Rusların aleyhine şah-mat niteliğinde bir hamle olacaktır. Bu nedenle Türklerin öncelikli hedefi Rus demiryollarının güneye inmesini engellemektir. Lakin Dickson, Ruslar sınırdaki bu zor coğrafyayı ele geçirmedikçe hem az bir kuvvet bırakmalarından doğacak zafiyetten hem de bu bölgede uzun bir iletişim ağına ihtiyaç duyacak olmalarından Erivan'ın güneyine doğru uzanan bir demiryolunun Ruslara çok fazla yardımcı olamayacağı kanaatinde. Zaten bu senaryoyu gerçekleştirebilmeleri için Rusların devasa bir kuvvete ihtiyaçları vardır. Bu devasa kuvveti toplayabilseler dahi asıl amaçları Anadolu Türkleri iken, Rusların Mezopotamya'ya Arapların arasına doğru ilerlemelerinin mantıklı bir açıklaması olmayacaktır. Bu nedenle aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere Dickson Rus demiryollarının amacı hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

Rus Demiryolu Hatları	Kullanım Amaçları
Tiflis'ten Kars'a	Hücum
Gümrü'den Erivan'a	Savunma
Erivan'dan Güney'e	Ticari

Tablo 1: Kafkasya'daki Rus Demiryollarının Kullanım Amaçları⁶⁴

Demiryollarına ek olarak, Musul'dan Erbil'e kolay bir at arabası yolu da bulunmaktadır. Diğer taraftan Erbil'den Rania arasında geçebilmek için biraz işçilikle geçiş kolaylaştırılabilir hâlihazırda zor bir yol mevcutken, Rania'dan Vezene'ye geçebilmek için çimenli yüksek bir eğim vardır. Fakat bu noktadan sonra Beyazıt'a Kala Passova üzerinden kolay bir at arabası yolu bulunmaktadır. Böylece sadece iki yerde yollar tamirata ihtiyaç duymaktadır. Bunlardan ilki, Osmanlı topraklarına bulunan Sarıdiran'dadır. İkincisi ise, Kala

⁶³ Dickson RGS'e sunduğu makalesinde Hamidiye alaylarının dış görünüşü tanımlamaktadır. Yüksek platodaki Kürtler, pilili etek, dar pantolon ve uzun çizmeler ile dar bir tunik giyerler ve her zaman tüfek, palaska ve hançerle (kanca) donanırlar ve silahlanırlar. Bunlar, Sultan II. Abdülhamid tarafından Hamidiye olarak bu ülke için martinilerle silahlandırılan bir nevi köylü olarak istihdam edilen Kürtlerdir. Kostümleri beyaz konik bir başlık ve etrafına püsküllü siyah kaşmir eşarp içerir. Detaylı bilgi için bkz: Dickson, *agm*, s. 362.

⁶⁴ FO 416/31-34 &FO 371/513, [37855], Inclosure 2 in No. 245, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, "Memorandum Respecting the Turco-Persian Frontier Dispute", Van, 1 Ekim 1907, *Schofield IV*, s. 227-229.

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

Passova'ya ilerleyen Osmanlı askerleri tarafından ele geçirilen Vezene'dedir. Burada iki Osmanlı topçu birliği ile on üç tabur asker bulunmaktadır. Bu taburların Erbil'den gönderildiğini düşünen Dickson, bu askerlerin geçtikleri yolların en azından iyi bir durumda olacağını varsaymaktadır. İngiliz askerî istihbarat haritasına göre Erbil-Bania yolu üzerindeki Keui Sancağı'ndan Kerkük'e VI. Osmanlı kolordusu için kestirme bir at arabası yolu bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkler Bağdat'tan Kala Passova'ya kadar Türk ordusu tarafından ele geçirilen iyi yollara sahiptir. Kala Passova'dan Beyazıt'a geçen anayol Urmiye, Hoy gibi İran topraklarının arasından geçmektedir. Anayolun batısında Osmanlılar tarafından başka bir at arabası yolunun bulunduğunu düşünen Dickson, anayolun doğusunun tartışmalı sınır çizgisinin içinden geçtiği ve buraların da zaten Osmanlı askerleri tarafından ele geçirildiğinden bahsetmektedir. Daha sonra bu iddialarını güçlendirmek isteyen Dickson, bu doğrultuda sınırda yaşanan olayların kısa bir tarihsel özetini vermektedir. 1904'te Rus demiryolunu Julfa'ya genişletme planının kararı alındı ve bir Rus konsolosu Urmiye'ye gönderildi. Rusların bu eylemini gözlemleyen Osmanlı Generalleri göze çarpan bir sebep olmamasına rağmen nihayetinde 1905'in Kasım ayında Osmanlı askerî birliklerini Vezene'ye gönderdi. Bütün hizmetini Rus sınırında gerçekleştirmiş olan ve Transkafkasya'nın haritasını çıkartan Van Kumandanı, Mahmud Paşa sınırındaki birlikleri yönetmek için 1906 yılında İran sınırına gönderilmiş ve VI. Ordu ile birlikte çalışmaya başlayan ve komutayı devralan Osmanlı kurmay subayları bütün sınırda bulunan kasabaları keşfetmek ve haritasını çıkarmak için çok yoğun bir çalışma içerisine girmişlerdir. Aynı zamanda Osmanlı casusları da Urmiye yakınındaki topraklarında yaşayan Kürtleri kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. 1907 yılında sınır ihtilaflarını araştırmak için Bitlis Valisi Tahir Paşa başkanlığında Rus sınırı hakkında stratejik bilgiye sahip olan Kerkük XII. Bölük Kumandanı ve on beş yıldır Kars ve Tiflis'te konsolosluk yapan Danyal Paşa, Musul Kumandanı ve Alman ordusuyla bağlı bulunan Zeki Paşa'dan oluşan bir komisyon kurulmuş ve Tahir Paşa Mergavver'de incelemelere başlamıştır. Böylece Osmanlı'nın sınıra yönelik hareketleri sadece küçük bir tarım arazisinin mülkiyetini ele geçirmek ve Kürtlere sahip çıkmak değil tamamen stratejik ve Rusya'ya yöneliktir. Bu noktada Almanlardan destek alınmaktadır. 1906'da Herr Andres adında bir Alman konsolosu Musul'a gönderilmiş, söz konusu ülkede her yeri gezmiş ve özel bir görev için Tahran'a gönderilmiştir. VI. Osmanlı kolordusu olası bir savaşta Ruslar tarafından ciddiye alınmayıp yok sayıldığından Vezene civarında Rusların harita bilgisi zayıftır. Ancak bu açığı kapatmak için Ruslar da konsolosluklarda görevlendirdikleri bir konsolos-subay aracılığı ile bilgi toplamaya başlamışlardır.⁶⁵ Bir yandan da Osmanlı üzerindeki diplomatik baskı arttırılmaya çalışılmıştır. İngilizler, sınırındaki Osmanlı askerî operasyonları Bab-ı Âli'ye şikâyet etmiş, Sadrazam Ferid Paşa'yı sınırındaki status quo'yu yeniden kurması için uyarmış ve kendilerini iki aracı güç ilan eden İngilizler operasyonlar durmazsa başka yöntemler arayacaklarını tehditkâr bir üslupla dile getirmişlerdir. Bu gözdağını dikkate almayan Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı askerî birliklerini tahkim etmeye devam etmiştir. Bunun üzerine İngilizler tehditlerini arttırınca Sadrazam Ferid Paşa İranlı müzakereciler sınıra varır varmaz Sultan II. Abdülhamid'in engelleyici tutumu ile mücadele edileceğini bildirmiştir. Sultan Abdülhamid'in bir nevi sınırdaki gözü olan Tahir Paşa ise İran'ın son dakikada müzakereci göndermeye karar verdiğini söyleyerek İran tarafının müzakereleri sürdürmekteki isteksizlik ve kararsızlığına vurgu yapmıştır. Tahir Paşa, onlar geldiğinde sınır ihtilaflarının dostane bir şekilde, dışarıdan müdahaleye gerek kalmadan ve karışıklıklara yol açmadan çözümleri için çalışacaktır. Tahir Paşa'nın çözüm odaklı bu tutumunu kışın yaklaşması da pekiştirecek ve uzaklardaki Osmanlı karakolların batıya doğru çekilmesiyle çözüm kolaylaşacaktır.⁶⁶ Ancak İngilizler İran müzakerecilerinin sınıra gelememeleri ihtimalinde Erzurum, Van ve Bitlis'teki durumlar endişeye neden olduğundan Tahir Paşa geri çağırılacak ve bu durum İngilizler için daha kötü bir hal alacaktır. Çünkü İngilizler, İran komisyonu sınıra vardığında bir anlaşmaya varamasa bile aracı güçler olarak pozisyonlarının öncesinden daha güçlü olacağına ve kışın yaklaşmasının Türklerin ilerlemesini durdurarak ellerindekileri korumaya sevk edeceğine inanmaktadır. Mevcut şartlarda iki gücün Sultan Abdülhamid'i askerî kuvvetlerini çekmesi için zor bir ihtimalle tehdit etmedikçe süreç devam edecektir.⁶⁷ Tahir Paşa yabancı konsolosların müzakereler sırasında toplantıya müdahil olmamaları gerektiği tezi karşısında İngilizler ve Rus Bakan Zinoview geri adım atarak müdahale etmek için müzakerelerin başarısız olmasını beklemişlerdir.⁶⁸ Bu arada Ömer Efendi'nin emrindeki Türkler, Uşni kasabasındayken burayı ziyaret etmek isteyen Rus subayı Kürtlerin düşmanca tutumuyla karşılaşmıştır. Ziyaretinden vazgeçen Rus subay şiddetli kış şartlarına rağmen Uşni'den Hoy'a kadar sınır çizgisini araştırmaya devam etmiştir. İran maslahatgüzarı Mehdi Han İngiliz Dış İşleri Bakanlığına çağırılmış ve maslahatgüzar İran topraklarındaki Türk saldırganlığının her geçen gün arttığından ve Türklerin status quo'ya ve hatta iddia ettikleri eski sınıra dahi dikkat etmedikleri gibi İran topraklarındaki saldırganlığa devam ederek İran'ın Sünni aşiretlerini yağmacılığa teşvik ettiklerini, bu isyancıları cezalandırmak istediklerinde Osmanlı'nın iddialarının meşrulaştığı, pasif kaldıklarında ise isyancı aşiretlerin tahriklerinin devam ettiğini söylemiştir. İran'a ise İngilizler tarafından dini farklılıklardan kaynaklanan sınırdaki problemlerin askerî yöntemlerle çözülemeyeceği İngiliz ve Rus hükümetleri ile iş birliği

⁶⁵ FO 416/31-34 &FO 371/513, *age*, s. 227-229.

⁶⁶ FO 416/31-34 &FO 371/513, [37859], No. 246, N. O'Conor'dan Edward Grey'e, Pera, 12 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 229.

⁶⁷ FO 416/31-34 &FO 371/513, [38230], No. 255, N. O'Conor'dan Edward Grey'e, İstanbul, 19 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 229.

⁶⁸ FO 416/31-34 &FO 371/513, [38117], No. 258, Edward Grey'den A. Nicolson'a, Dış İşleri, 19 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 230.

yapılarak öncelikle müzakere kanallarının denenmesi gerektiği tavsiye edilmiştir.⁶⁹ Osmanlı tarafı da Derviş Paşa'nın belirlediği sınır çizgisi dışında hiçbir sınırı kabul etmeyeceklerini dile getirmişlerdir. Türklerin sınırdaki faaliyetleri İran halkının öfkesi ve heyecanı arttırmış, Kaçar Meclisi'nde İran askerî kuvvetlerini sınıra gönderilmesi gündeme getirilmiştir. Ancak İranlı askerlerin İran sınır komisyonunun başkanı Muhteşem-es Saltana komutası altında olursa büyük bir felakete yol açılacaktır. Muhteşem-es Saltana komisyona kendisinin dâhil edilmesi için Osmanlı askerlerinden daha kuvvetsiz olan İran askerlerini sınıra sevk etmiş ve komşu aşiretleri etkisi altına almaya çalışmıştır. Bu durum diplomasiyi kaba kuvvetle yönlendirmek anlamına geleceğinden müzakereleri zora sokup Türklerin iddialarını pekiştirecek ve bir çatışma neticesinde Türkler Tebriz'e kadar gidecekler ve İngiliz (N. R. O'Connor) ve Rus (Zinoview) Büyükelçilerin İstanbul'da yürüttüğü diplomatik faaliyetler kesintiye uğrayacaktır. İngilizlerin yoğun çabasıyla bu fikirden vazgeçen İran hükümeti, İran komisyonunun 100 asker eşliğinde sınıra gönderileceğini duyurmuştur. Zaten Muhteşem-es Saltana İran Dış İşleri Bakanı olarak atanmasını beklediğinden komisyon başkanı olarak sınıra gidişini olabildiğince ertelemektedir. Ancak Muhteşem-es Saltana müzakerelerin sonuçsuz kalacağını düşündüğünden ve komisyonun harcamalarını kendisinin ödeyeceği endişesiyle yavaş hareket etmesine rağmen İran komisyonu Tahran'dan yola çıkmıştır. Bu haberin İngilizlere ulaşmasıyla İngiliz konsolosu Wratisslaw, meslektaşısı Rus konsolosu ile ortak bir tutum benimsemenin yollarını aramış ve Osmanlı ve İranlılardan oluşan bir komisyondan sonuç çıkmadığı geçmişte tecrübe edildiğinden iki konsolosun müzakerelerden çıkacak sonuçları bilmesi için bir şekilde komisyona dâhil edilmesi şarttı. Bilinmeyen sonuçlardan hareketle yabancı askerî müdahaleler sınır boyunca aşiretler arası bir savaş başlatabilirdi.⁷⁰ Sınırdaki İngiliz konsoloslarla İstanbul ve Tahran'daki İngiliz temsilciler soruna farklı yaklaşıyorlardı. Sınırdakiler Osmanlıların çoktan Sünni aşiretleri kendi tarafına çektiğini düşündüğünden başkentlerdeki temsilcilerin sert bir politika izlemelerini önerirken, başkenttekiler diplomatik kanalların sonuç vereceği düşüncesiyle sabır ve çekimserliğe dayalı bir politika yürütmektedirler. İran'da ise bu durum İngiliz ve Rusların İran çıkarlarına kayıtsız kalması olarak algılanıyor ve İngiliz-Rus muktedirliği sorgulanmaya başlanarak ilişkiler samimiyet testinden geçiriliyordu. Bu durumda İran'ın Almanya tarafına kayabileceğinden endişe duyuluyordu.⁷¹ Sultan II. Abdülhamid'in aktif politikaları da bu ilişkileri zora sokuyordu. Tahir Paşa anaşinin hâkim olduğu ihtilafı arazilerin büyük bir kısmının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ve Şialar tarafından Sünnilerin ezilmesine Derviş Paşa'nın haritası kabul edilerek izin verilmeyeceğinin altını çiziyordu. Bitlis ve Van vilayetlerinde genel kıtlıktan kaynaklanan durumlardan dolayı Tahir Paşa İran sınır komisyonunu daha fazla beklemeyebilirdi.⁷² Urmiye veya mümkün olduğunca daha batıda kalan yerler, örneğin Başkale buluşma yeri olarak düşünülmekteydi. Bu arada sözde İran tebaasından Osmanlı milliyeti olduğunu iddia eden kişiler himaye için ve Tahir Paşa'ya başvurmuştur. İngiliz konsoloslar ise bu durumu emekleme aşamasında olan İran anayasal hükümet sisteminin henüz tam anlamıyla işlemeye başlamamıştır. Sistem oturmadığı için sınır harcamaları için mali sistem yetersiz kalmış ve buna bağlı olarak sınırdaki polis gibi kolluk kuvvetleri istihdam edilemediğinden sınırdaki aşiretler ile İran'ın ilişkileri daha karmaşık hale gelmiştir.⁷³ Sınır meselesinin etkileri İngilizlerle birlikte hareket etme eğiliminde olan Muhammere Şeyhleri'ni de endişeye sevk etmiştir. Önceki sadrazamlardan İbrâhim Hakkı Paşa ile Edward Grey'in imzaladığı, İngiliz-Osmanlı Anlaşması'na göre Muhammere (Hürremşehr) dışındaki Şattularap bölgesi tamamen Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bırakılmış, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması sebebiyle bu anlaşma uygulanamamıştır.⁷⁴ Ancak İngilizler, Muhammere'nin jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı burada bulunan şeyhlerin aşiret statüleri ve yarı-bağımsızlıklarını muhafaza edeceğini dile getirmiş ve körfezden gelecek bir saldırıya karşı Muhammere'yi koruma altına almışlardır. Basra ve Muhammere'de İngilizlerin ticari çıkarlarının olması sebebiyle bu iki yerde hiçbir düşmanlığa izin verilmeyeceği bildirilmiştir.⁷⁵ Zaten İngiliz-Rus Anlaşmasıyla İran üzerindeki Rus ve İngiliz nüfuz alanları tespit edilmiş İran'ın ortasında bırakılan tarafsız bölge dışında taraflar birbirlerinin etki alanlarında ticari imtiyaz arayışında bulunmayacaklarına dair söz vermişlerdi. Ancak Sultan II. Abdülhamid'in arkasında güvendiği bir gücün (Almanlar) bulunduğunu ve bu güce dayanarak Urmiye düzlüklerinde bulunan Kürt köylülerinin dahi Osmanlı milliyeti taşıdıklarını düşünmektedir.

3.2. Muş Ovası ve Osmanlı-İran Hududu Meseleleri Üzerine

1907 yılında Van'da Osmanlı-İran sınır meselesi hakkında halk arasında tek konuşulan konunun asıl düşmanın İran değil, Rusya olduğudur. 1842 ile Osmanlı-Rus Savaşı'nın gerçekleştiği 1877-8 savaşı arasında, çeşitli zaman aralıklarında Türkiye'nin sorunları çözmek için kararlı bir duruş sergilemediği müzakereler

⁶⁹ FO 416/31-34 &FO 371/513, [37564], No. 273, Edward Grey'den Marling'e, Dış İşleri, 21 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 231.

⁷⁰ FO 416/31-34 &FO 371/513, [38671], No. 284, Marling'den Edward Grey'e, Tahran, 6 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 232-233.

⁷¹ FO 416/31-34 &FO 371/513, [38724], No. 302, A. Nicolson'dan Edward Grey'e, St. Petersburg, 18 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 235.

⁷² FO 416/31-34 &FO 371/513, [38762], No. 305, N. O'Connor'dan Edward Grey'e, Pera, 20 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 235-236.

⁷³ FO 416/35-38&FO 881/9130, [2550], Inclosure 2 in No. 1, Consul McDowall'dan Marling'e, Mohammerah, 12 Ekim 1907, *Schofield IV*, s. 254-255.

⁷⁴ Mustafa L. Bilge, "Şattularap", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 381.

⁷⁵ FO 416/35-38&FO 881/9130, [5428], Inclosure 1 in No. 1, Consul-General Cox'tan Marling'e, Bushire, 18 Ocak 1908, *Schofield IV*, s. 257.

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

yapılmış ve ortak komisyon kurulmuştu. 1878 yılından 1904 yılına kadar meselenin üzerine gidilmemiş ancak 1904 yılında yaşanan bazı olaylar Türklerin ilgisini çekmiştir. Julfa'ya kadar Rusların demiryollarını uzatma planı, Tebriz ve civar yerlere kadar Rus yolunun bulunması, Urmiye'ye bir Rus konsolosun atanması ve İran'daki Süryanilerin (Assyrians) tamamen Rus kilisesine geçirilmeye çalışılması Türkleri teyakkuza geçiren bazı olaylardır. Rusya'dan Bağdat'a ya da Basra Körfezi'ne kadar bir demiryolu inşa edilecekse, izlenecek en iyi yol Lahijan ve Vezene arasından olacaktır. Yine Beyazıt'tan Bağdat'a kadar bir demiryolu ya da at arabası yolu inşa edilecekse bu da aynı yolu takip edecektir. 1904 yılında Türkler bu geçiş güzergâhının önemini kavramışlardır. Tüm Osmanlı sınır komisyon üyeleri, ferik ve yüksek rütbeli memurların hem fikir olduğu ortak nokta İran ile değil, Rusya ile uğraştıklarıdır. Bu büyük oyunda Osmanlı devlet ricali Rusya ile farklı planlar peşinde olan İngilizlerin kendilerini destekleyeceğini düşünerek hataya düşmektedir. Osmanlı Devleti'ni harekete geçiren Rusların Güney Kafkasya'ya doğru 1904'teki stratejik hamlelerinden başka Osmanlı'yı harekete geçiren iki önemli sebep daha vardır. Bunlardan ilki Rusya'nın Japonya karşısında yenilgiye uğramasıdır. İkincisi ise Rusya'nın kendi içinde devrimci hareketlerle uğraşmasıdır. Bu iki durum karşısında Rusya'nın büyük bir zafiyet göstermesi Rusya'nın aslında zayıf bir devlet olduğu gerçeğini ortaya çıkartmıştır. Bu uygun konjonktürde Osmanlı devlet adamları savaşarak önceki yenilgilerini telafi etmek istemişlerdir. Bu nedenle Osmanlılar sınırda elde ettikleri toprakları kendileri için hayati bir mesele olarak görmekteler ve blöf yapmaksızın pozisyonlarını kuvvetlendirerek savaş hazırlığı yapmaktadırlar. Vali'nin böyle bir teyakkuzun vilayette kıtlık yaratacağına dair uyarısı olmasına rağmen, Osmanlı merkezi hükümeti vilayette eli silah tutan herkesin savaşa çağırılması konusunda kararlıdır. Ayrıca, IV. Ordu'ya seri atış yapabilen yeni silahlar temin edilmiştir. Gayri resmi bir şekilde Ferik'in Dickson'a tek ihtiyaçlarının İngiltere veya Almanya'dan temin edecekleri para olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Dickson, Muş ovasında Osmanlıların Ermeni ihtilalcileri baskı altına aldığından bahsetmiştir.⁷⁶

Mevcut Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığında, Osmanlı askerleri Mergaver, Bordesor, Tergaver ve Baradost gibi dört kasabayı ele geçirmiştir. Dickson haritaya bakan birinin güneyden kuzeye doğru büyük bir sıradağ kütesini göreceğini ve İran tarafından bu dağ kütesinin sınır kabul edildiği üzerinde durmaktadır. Bu dağ kütesinin yaklaşık 5 mil doğusunda daha küçük bir başka dağ kütesi bulunmaktadır. Güneyden kuzeye doğru uzanan bu dağ kütesi de Urmiye ovasının batı sınırını oluşturmaktadır. Bu iki paralel dağ sırası arasında yer alan yukarıda bahsedilen dört bölge, doğudan batıya doğru uzanan su yolları ile birbirinden ayrılmaktadır. Verimli olan ve açık bir vadi şeklinde uzanan bu ovalar bazısı 80 mil uzunluğunda, 5 ya da 6 mil genişliğinde, düz uzun bir şerit halindedir. Bu vadi ve ovalar dört ana nehir tarafından enine bölünür. Meyve ve sebze bahçeleri bulunan bu ova çok verimli olduğundan Süryanilere ait bu köylerde genel bir refah seviyesi yakalanmıştır. Tergaver'dan güneye inerken küçük bir su yolundan geçilmekte ve Bordesor Çayı tarafından sulanan Daşt ya da Bordesor ovasına doğru daha alçağa kadar inilebilmektedir. Yerel şef ya da beylerin düşmanlarını etkisiz hale getirdiği her biri büyük bir kale ile çevrili bu zengin arazi üzerinde birkaç büyük köye sahip olan Daşt ya da Bogzadi Kürtleri yaşamaktadır. Bu dört bölgeden en küçüğü temel geçim kaynağı çalışmaktan çok yağmacılık olan Bordesor'dur. Bu nedenle bölgenin küçük olması herhangi bir ekonomik zorluk yaratmamaktadır. Bordesor düzlüğünden aşağı gidildiğinde, Barandus çayı tarafından sulanan ve bu sayede üzerinde bir sürü köy barındıran verimli Mergaver düzlüğüne gelinmektedir. Bu köyler çoğunlukla yerleşik Horiki Kürtleri'ne ait olmakla birlikte, birçok Süryani, Rayah ve Bogzadi Kürtleri de vardır. Sonuç olarak, Osmanlı tarafından ele geçirilen bu dört bölgede çoğunlukla Kürtler yaşamakta ve onlar da Şikak⁷⁷, Bogzadi, Horiki ve Rayah gibi dört farklı gruba bölünmüşlerdir. Bölgede ayrıca az sayıda Süryani köylüler de bulunmaktadır.⁷⁸ Dickson, daha sonra derlediği bilgiler üzerinden bu aşiretlerin siyasi, demografik ve iktisadi yönleri üzerinden jeo-sosyolojik çıkarımlarda bulunmuştur.

3.2.1. Şikaklar

Lideri İsmail Ağa olan Şikaklar, yine Şikak isimli daha büyük bir aşiretin parçasıdır.⁷⁹ Çevrelerindeki Kürtlerden farklı olarak daha savaşkan bir yapıya sahip olan bu Kürtler çevrelerindeki İranlılara ve diğer Kürtlere korku salmaktadır. Tepelik bir arazide olan Sumay'da ve Baradost'un kuzey ve kuzey doğu sirtlarında birçok köye sahiptirler. Tarımdan ziyade hayvancılık ile uğraşan yağmacı ve başıbozuk bir gruptur. Yine bu aşiret Türk tarafında Gevar (Yüksekova) ve Başkale'de bulunan köyler olmak üzere Selmas ve Urmiye ovasının kuzeyinde bulunan köylere sürekli olarak baskınlar düzenlemektedir.

⁷⁶ FO 416/35-38&FO 881/9130, [4537], Inclosure 1 in No. 174, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, Van, 14 Aralık 1908, *Schofield IV*, s. 262-263.

⁷⁷ Şikaklar ve Simko hakkında daha fazla bilgi için bkz: Fatih Ünal, "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, 0/44, 2012, s. 169-198.

⁷⁸ FO 416/35-38&FO 881/9130, [4537], Inclosure 2 in No. 174, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, Van, 14 Aralık 1908, *Schofield IV*, s. 263-269.

⁷⁹ شىك يى كاك

3.2.2. Horikiler

Dickson'ın detaylı bir şekilde bahsettiği ikinci aşiret Horiki⁸⁰ aşiretidir. 20.000 silahlı adamı olan yerleşik ve göçebe olmak üzere iki gruba ayrılan aşiret Musul'a kadar uzanan büyük ve güçlü bir aşirettir. Yerleşik olanlar tüm Mergaver ve burada bulunan tepelerin çevresinde bulunan köylerde ikamet etmişlerdir. Şefleri Mergaver, Norghi'de yaşayan Kerim Han Ağa'dır. Bir Osmanlı askerî müfrezesi Kerim Han'ın köyünü elde etmiştir. Kerim Han eğer tüm Osmanlılar, Tahir Paşa gibiyse, Türk olmanın kendisi için bir sorun yaratmayacağını ifade etmiştir. Siyasete pek ilgisi olmayan Kerim Han aynı zamanda İranlı olduğunu da iddia etmiştir. Bu yerleşik Kürtlerin kendi aralarında zaman zaman kavgalar çıksa da köyleri görece sessiz ve huzurludur. Hem tarımla hem de küçük baş hayvancılıkla uğraşmışlardır. Göçebe Horikiler ise kışın Musul çevresinde yazın Mergaver, Tergaver ve Baradost'ın yüksekte kalan kesimleri ile bu yerlerin güney ve batısında kalan bölgelerde yaşamaktaydılar. Göçebe Horiki Kürtlerinin lideri ise aynı zamanda Kerim Han'ın erkek kardeşi olan Hacı Derviş Ağa'dır. Daha önceden göçebe Horikilerin lideri Mevane kuşatmasında öncü bir rol oynayan Piro Ağa idi. Sebebi tam olarak bilinmese de Piro Ağa aşiretten ihraç edilmiştir. Ancak ihraç edildiği gündün beri uhdesindeki 200 adamla camı istediği zaman yağmacılık yapan bir kişiye dönüşmüştür.

3.2.3. Bogzadiler

Bogzadi⁸¹ tabiri tek bir aşireti ifade eden bir isim olmamakla birlikte silahlı ve büyük Rayah Kürt köylerinin heterojen bir yapıda derlenmesiyle ortaya çıkan aşiretler topluluğunu ifade etmektedir. Konfederasyon benzeri bir yapılanmaya sahip Bogzadi köylerinin her biri önemli yetki ve nüfuzu bulunmayan "bey" adında bir lidere sahiptir. Aslında bazı yönlerden birbirinden farklı özelliklere sahip bu gruplar çoğunlukla birbirleriyle ya da komşularıyla savaş halindedir. Sürekli olarak Urmiye, Gevar ovalarında ve civar kasabalarda yağmacılık yapmışlardır. Bu beylerden biri Dasht ve Bordesor'u karargâhları ilan etmeden önce yaşadıkları özel bir bölge de yoktu. Her köy komşusundan oldukça bağımsız, kuzeyde Hoy'a kadar farklı yerlere dağılmışlardı. Bogzadiler Sünni İslam inancına sahip oldukları ve yağmacılık faaliyetlerinde bulunmaları nedeniyle İranlılar tarafında pek sevilmeydi. İranlı hükümet görevlilerinden "birilerine" bir çeşit vergi ya da haraç ödemekteydiler. Bogzadiler, İran'a ödedikleri bu vergiyi Osmanlılara ödemeye başlamış ve bu durumdan hiç de rahatsızlık duymadıklarını dile getirmişlerdir. Bogzadiler 1906 yılının temmuz ayında Van Valisi Tahir Paşa'ya bir dilekçeyle müracaat ettiler. Dilekçede kendilerinin de Sünni ve Osmanlı olduklarını, inanışları nedeniyle sürekli Şii İranlılar ve Hıristiyan Süryaniler tarafından baskı altında tutulduklarını bildirmişler, Osmanlı Devleti'nden koruma ve himaye talep etmişlerdir. Ayrıca Hamidiye alaylarına katılmak istemişlerdir. Tahir Paşa bu meseleyi Osmanlı hükümetine bildirmiş ise de Sultan II. Abdülhamid'den Tahir Paşa'ya *status quo*'nun korunması gerektiği yönünde talimat gelmiştir. Tahir Paşa kendisinden önce 1850'lerdeki Osmanlı-İran sınır komisyonu başkanı olan Derviş Paşa'nın belirlediği Osmanlı-İran sınır çizgisini benimsemiştir. Bu sınır çizgisi Mergaver, Tergaver, Baradost, Sumay'ı içererek Selmas düzlüğünün içinden yukarı geçip Dişovan Dere'den Surava Dağı'na kadar gider. Daha sonra bu çizgi Berlin Antlaşmasının 60. maddesine göre çizilen sınırla birleşir.⁸² Bogzadiler, Tahir Paşa'ya kendilerinin Osmanlı olduklarını iddia eden bir dilekçe yazarak Tahir Paşa'ya başvurmuşlar, Tahir Paşa da Bogzadilerin Osmanlı tebaasının bir parçası olduklarını iddia ederek dilekçelerini nihayet kabul etmiştir. Tahir Paşa aldığı bu karardan sonra Kasım 1906'da zaptiyeler ve bir piyade müfrezesinden oluşan Osmanlı askerleri ile Mergaver'i ve Mergaver'deki Kala Zova'yı ele geçirmiştir. Bu bölgeden vergi toplayan Osmanlı Devleti, birkaç zaptiye ve bazı Osmanlı birlikleri ile Urmiye'nin içinde 5 mil ötede bulunan Bonde'ye kadar gitmişlerdir.⁸³

3.2.4. Rayah Kürtleri

Urmiye ve diğer yerlerdeki çeşitli zengin mutasarrıflara [arazi / mülk sahibi kişiler] ait olan toprağı işleyen birkaç Rayah Kürt⁸⁴ köyü vardır. Şeyh Şemsdinan [Sheikh of Shamsdinan] bu kasabalardaki mülklerin çoğunun sahibidir. Dedesi Urmiye'yi istila etmeden önce, toprakları İran tarafından müsadere edilen Şeyh Ubeydullah daha fazlasına sahipti. Baradost'taki Nayehellen'de yaşayan son Şeyhin kuzeni, Şeyh Mahmut Saddin'in kendisiyle içtenlikle konuştuğunu anlatan Dickson, ondan bazı bilgiler de elde ettiğini aktarmaktadır. Elde ettiği bilgilere göre bu kasabalarda yaşayan hiç kimsenin, özellikle yasadışı işlerle uğraşmayan kimselerin,

⁸⁰ هوریکه دیر

⁸¹ بوگه زادی

⁸² 60. Madde: Ayastefanos Antlaşması'nın 19. maddesiyle Rusya'ya bırakılan Alaşkerd vadisi ve Bayezid kasabası Türkiye'ye iade edildi. Bab-ı Âli, Türkiye ve İran sınırlarının sınırlandırılması için İngiliz-Rus Karma Komisyonu tarafından belirlenen Kotur kasabasını ve topraklarını İran'a bırakıyor. Bkz: Trove, "The Berlin Treaty", *The Maitland Mercury and Hunter River General Advertiser (NSW: 1843-1893)*, 5 Eylül 1878, s. 2. Erişim Tarihi: 3 Nisan 2022, <http://nla.gov.au/nla.news-article18830646>

⁸³ FO 416/35-38&FO 881/9130, *age*, s. 263-269.

⁸⁴ رایاه کرد

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

Osmanlıların gelmesini istemediğini söylediğini aktarırken, İran hükümeti kendileri için iyi bir yönetim olmasa da Türk yönetimi dışında her yönetimi kabul edeceklerini söylemiştir. Dickson bunları söyleyen kişinin buralarda önemli bir Şeyh ve tüm Rayah Kürtlerinin temsilcisi olarak kabul edildiğini vurgulamaktadır. Ancak bir sonraki cümlesinde Şeyhin söyledikleri ile çelişen ifadeler kullanan Dickson, bu kasabalarda yaşayanların hepsi ya Sünni Kürt ya da Süryani'dir. İranlı yoktur. Bu durum insanların dilleri, gelenekleri, alışkanlıkları ve diğer özellikleri Osmanlılara benzer nitelikler taşıdığı için bölgeye bir Osmanlı karakteri vermektedir. Bu karakteristikler herhangi birinin Urmiye Ovasında bulacağından oldukça farklıdır.

3.2.5. Süryaniler (Assyrians)

Dickson, yukarıda bahsedilen bölgelerde yaşayan Süryaniler⁸⁵ hakkında da yoğun bir araştırma yapmıştır. Bu bölgede bulunan Süryanilerin Osmanlı topraklarında yaşayan Süryanilere göre çok daha müreffeh bir hayatları olduğunu ifade etmiştir. İran'da bir Doğu ya da Hristiyan meselesinin bulunmadığını ifade eden Dickson, bu durumu Ermenilerden farklı olarak Süryaniler arasında "ulusçu öykünmelerin" olmamasına bağlamaktadır. Bu nedenle daha özgür ve rahat bir ortamda yaşamalarına izin verilen Süryanilerin hem kendilerini hem de mal ve mülklerini koruyabilmeleri için silahlanmalarında bir sakınca görülmemiştir. Dickson'ın edindiği bilgiye göre İran, tüfek ve cephaneye vererek Süryanileri 8-10 yıl önce silahlandırmıştı. Ayrıca Süryanilerin gerektiğinde bir yerlerden çok kolay silah bulabildiğinin de altını çizen Dickson böylece Süryanilerin bölgede bir takım gizli bağlantılarının olduğuna işaret etmektedir. Dickson'a Süryanilerin İranlılar tarafından bir sınır karakolu görevi ifa etmeleri ya da Urmiye'yi korumaları için silahlandırıldıkları bilgisi ulaşmıştır. Dickson'ın kendi kişisel fikrine göre ise asıl sebep bambaşkadır. Süryanilerin yaşadıkları köyler aslında Urmiye'deki İranlı ayanlara aittir ve bu ayanlar Süryanilerden kira veya haraç almaktadırlar. Kürtlerin yağmalarından Süryanileri korumayı kendi iktisadi amaçları için faydalı bulan İranlı Ayanlar, Süryanileri çok iyi bir şekilde silahlandırmışlardır. Süryaniler kendi içlerinde birçok dini gruba bölünmüşlerdir. Süryanilerin inançları çeşitli öğretilerin savunucuları tarafından teklif edilen teşvik, para ya da başka şeyler ile birinden diğerine değişmektedir. Bundan dolayı, çoğu köyde İngiliz himayesinde olan kişilerin yanında, Nasturi, Keldani (ör., Roman Katolikleri), Rus Ortodoks ve Amerikan Presbiteryanlığına⁸⁶ mensup bazı tarikatlar da bulunmaktadır. Aralarında kıskançlıklar ve fikir ayrılıkları olsa da sürekli çatışan Kürtlere karşı birleşerek daha güçlü bir topluluk oluşturmuşlardır.⁸⁷ I. Dünya Savaşı öncesinde yoğun bir düşmanlık algısının olduğu bu coğrafyada devletler, aşiretler ve dinler arası karmaşık ilişkilerin barış içerisinde yürütülmesi hiç kolay olmamıştır. Gruplar taraflarını seçerek, silahlanarak, aidiyet değiştirerek devletlerin ve kendi etno-kültürel grupların yarattığı çatışmalardan korunmaya çalışmışlardır.

3.3. 1907 Bonde Çatışması

Bordesor vadisinde bulunan Bonde köyü Seher Çayı mevkidir. Dickson, bu çayın Urmiye ovasını ihtilafli arazilerden ayıran tepe hattı üzerinden bir geçit ile geçtiğini ve bu çizginin aslında Derviş Paşa'nın iddia ettiği sınır çizgisi olduğunu keşfetmiştir. Sünni-Kürt nüfusa sahip olan Bonde'yi Bogzadiler, Urmiye ovasına yönelik baskın ve yağmalar için ileri bir karakol olarak kullanmışlardır. 1907 yılının ocak ayında, İran askerleri Urmiye'deki Osmanlı kuvvetlerine saldırarak iki zaptiyenin ölümüne yol açmışlardır. Bu saldırı üzerine Osmanlı kuvvetleri geri çekilmişlerdir. Bu geri çekilmeden sonra sınırdaki Osmanlı müfrezeleri güçlendirilmiştir. Kala Zova, Bajirka, Nori (Shamsdınan) ve Disa (Gawar) gibi çeşitli yerlere Osmanlı askerleri yerleştirilmiştir. Mecidi Saltana ve komutasındaki İran askerleri Urmiye'den Bogzadileri cezalandırmak için yola çıkmıştı. Kendilerini Osmanlı tebaasının bir parçası olarak gören Bogzadiler ise sınırdan sorumlu Osmanlı kurmay subayı Emrullah Bey ile iletişim halindeydiler. Van'da görevli Albay Mir Ali emrinde iki tabur piyade ve altı top Bogzadi şeflerini korumak için gönderilmiştir. Başkale'den Gevar'a Bordesor Çayı yolu ile gidilecek ve İran askerleri ile mücadele edilecektir. Ancak sınırdaki birlikler Gevar'a takviye kuvvetler gelene kadar üç ya da dört gün bekleyeceklerdir. Cengiz Han Bey'in İran saflarında yer aldığı söylene de Bedir Han Bey, Mahmut Sahib Bey, Fadj Bey ve diğer beyler Osmanlı kuvvetleri ile hareket etmektedir. Ayrıca Osmanlı tarafı Şerif Bey'i (Shekifti

⁸⁵ آشوری ه

⁸⁶ 1879 yılında American Board tarafından Erzurum'a misyoner olarak tayin edilmiş olan W. Nesbitt Chambers önce Erzurum daha sonra Adana'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Chambers 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Anadolu ve özellikle Erzurum'daki sosyal ve iktisadi perişanlıktan bahsetmekte ve Kürtlerin yağmacı, soyguncu olduğu kadar aynı zamanda misafirperver ve dindar olduklarından bahsetmektedir. Hamidiye rejimi, aşiret mektepleri ve Hamidiye alayları hakkında da önemli bilgiler veren Chambers, Erzurum'u bir Kürt ve Ermeni şehri olarak tanımlamaktadır ve burada 1839 yılından itibaren bir misyoner istasyonunun bulunduğundan bahsetmektedir. Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri üzerine daha detaylı bilgi için bkz: William Nesbitt Chambers, *Yolculuk: İmparatorluk Türkiye'sinden Bölük Pörçük Hatıralar*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yay. İstanbul 2016, s. 88-106; Presbiteryanların yurtdışındaki faaliyetleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Wilbert R. Shenk, *North American Foreign Missions, 1810-1914: Theology, Theory, and Policy*, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2004, s. 1-349.

⁸⁷ FO 416/35-38&FO 881/9130, age, s. 263-269.

Shokakların lideri ve Hamidiye Kaymakamı) de yanına alarak bu kasabalardaki ahaliyi kendi taraflarına çekmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kürtler, Sünni bir yönetim altında Sünni kalmayı ve baskınlardan ve diğer rahatsız edici durumlardan tam koruma elde edeceklerini düşünmekteydiler çünkü Kürtlerin çoğu 1907 yılında İranlı Encümenler ve Hoy, Selmas, Maku veya diğer yerlerdeki iç savaşlardan dolayı bir hayli fazla sıkıntı çekmişlerdir. Dickson Tahir Paşa ile Başkale'deyken, Tahir Paşa Dickson'a Derviş Paşa'nın⁸⁸ haritasına dayanarak bu kasabaların Osmanlılara ait olduğu, Urmiye'nin İranlı ayanlarının bu arazileri kendilerine mâl ettiklerini ve bu arazileri kaybetmek istemediklerini söylemiştir. Ancak, Dickson, Tahir Paşa'nın aslında arazileri değil, bu kasabalar ve civar tepelerde yaşayan Kürtleri yönetmek ve kontrol etmek istediğini düşünmektedir. Böylece, Gevar, Başkale ve civarda iskân eden Sünni Müslüman ve doğal olarak Sultan'ın tebaasından olanlara karşı hücumların engelleneceğini düşünmüştür. Emrullah Bey tarafından desteklenen iki Türk tabur askeri ve altı tane dağ topu Bordesor'a vardıktan sonra Kürtler, İranlıların ileri karakol mevkilerine saldırmışlardır. Bu durumda Mecidi Saltana Osmanlılara karşı savaşmak için emir almadığını, Kürtleri ve İranlı tebaadan bazı kişileri cezalandırmak için sefere çıktığını, İran topraklarında Türk askerlerini gördüğünde şaşırıldığını Türk Kumandanı Mir Ali Yaver Bey'e iletmek için bir elçi göndermiştir. Buna cevaben Osmanlı tarafı Tergaver, Mergaver, Bordesor, Baradost ve Sumay'ın Osmanlı toprakları olduğunu Türk askerlerinin burada bulunmalarını sağlayan emrin İstanbul'dan geldiğini, Mecidi Saltana'nın kuvvetlerinin ise İran Şahı tarafından değil, Urmiye Encümeni tarafından gönderildiğini, bunun da devrimci bir kuvvet olduğu, dahası, Türklerin Mecidi Saltana'nın neden Osmanlı toprakları üzerinde kaleler yükselttiğini sormuş ve devamında Mecidi Saltana'nın tek taraflı yaptığı bu eylemleri bertaraf etmek için talimat aldıklarını ifade etmişlerdir. Birkaç müzakereden sonra Türk tarafı İranlılara geri çekilmeleri için üç saatlik bir ateşkes hakkı tanımıştır. Ancak bazı başıbozuk askerler arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle Türkler İran askerî kamplarına top atışları gerçekleştirmeleri üzerine İranlılar geride tüm kamp malzemelerini, bir topu ve onlarca ölü ve yaralı bırakarak Urmiye'ye geri çekilmişler, Süryaniler ise Tergaver'daki köylerine dönmüşlerdir. Süryanilerden intikam almak isteyen Bogzadiler ise Tergaver'deki önemli köylerden biri olan Mevane'ye saldırmışlardır.⁸⁹ Bogzadiler, Mevane'ye yöneldiklerinde Piro Ağa ve onun Horiki dostları İran tarafındaydı ve Süryaniler ile beraberdi. Süryaniler onlara direnmek için hazırlandılar, fakat Piro Ağa'nın verdiği istihbaratla Osmanlı askerlerinin de Bogzadiler ile birlikte olduğunu öğrendiler ve Osmanlı topçularının varlığı onları Urmiye'ye geri çekilmeye zorladı. Geri çekilme gerçekleştiğinde, Piro Ağa ve ona bağlı Kürtler, Boğzadilerin ve daha sonra Osmanlı askerlerinin yardımıyla Mevane köyünü yağmalamaya başladılar. Osmanlı Kumandanı Yaver Bey Mevane'ye vardığında, yağmalanan eşyaları Kürtlerden almak için çaba sarf etmiştir. Nihayetinde Piro Ağa bu konuda suçlu bulunarak hapse atılmış, ancak Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü şerefine affedilmiştir.⁹⁰

4. Osmanlı-İran Sınırında Askerî Değerlendirmeler, Güzergahlar ve Yollar

Osmanlı-İran Sınırında seyahatleri sırasında gezdiği yerleri tanımlayan ve bu yerler hakkındaki stratejik bilgileri askeri istihbarat raporlarına dönüştüren Dickson, kimin hangi yöne nasıl asker göndereceğini ve olayların nasıl gelişeceği ile ilgili olasılıkları değerlendirmiştir. Tarihsel verilere dayanarak, Rusya'nın Osmanlı ile olası bir savaşta Karadeniz kıyılarını ve Erzurum'u işgal etmek ve Beyazıt'tan Julfa'ya kadar olan kısmı korumak için bir savunma gücü bırakacaktır. Bu planı öğrenen Türkler ise Erzurum ve Karadeniz sahillerine güçlü bir savunma hattı kuracaklar, VI. ordu Lahijan ve Urmiye'ye gönderilirken, IV. ya da V. ordudan büyük bir kuvvet de Beyazıt ve Hoy tarafına gönderilecektir. Azerbaycan'ın fethi ve Kafkaslara doğru Türk ilerleyişi Ruslara büyük bir tehdit oluşturacaktır. Azerbaycan'da Türklerin hedefleri muhtemelen Urmiye, Hoy, Marand ve Tebriz olacaktır. O günkü koşullarda Dickson, Rusya'nın karşı çıkamadığı takdirde, bu yerlerden herhangi birinin ele geçirilmesinde Türklerin pek zorlanmayacağını ve Sujbulak'ta bulunan Mahmud Fazıl Paşa komutasındaki birliklerin her an Urmiye'yi, Saray'da bulunan IV. Ordunun ise Hoy'u ele geçirebileceğini düşünmüştür. Urmiye gölünün Türkler için avantaj ve dezavantajlar yaratacağını dile getiren Dickson, VI. Kolordu'nun ilerlemesi için Maraga-Tabreez-Marand yolunu kullanılmaya karar verilirse, Urmiye Gölü'nün Türkleri Selmas ve Hoy'daki IV. Kolordu'dan ayıracağından bu durum birçok yönden Türklerin planlarına engel oluşturacaktır. Ancak Urmiye gölü iki ayrı ilerleme ve geri çekilme hattı sağlayacağından Türklerle avantaj da sağlayabilir. Van'daki yollar ve ulaşım düzenlemeleri, daha batıdaki veya güneydeki diğer vilayetlerden bir ordu tedarik etmek için elverişli değildir. Bu nedenle, Van'dan çıkan her büyük askeri birlik, iaşeleri için başka bir eyalete dayanmak zorundadır. Urmiye ve Selmas Ovaları ile bitişindeki zengin bölgelerin böyle bir görevi ifa etmek için seçildiğini düşünmektedir. Dickson, bu ilçelerin üretimine ilişkin kesin istatistikler elde edemediğini, ancak üretimin Van'dan çok daha fazla olması gerektiğini, Türklerin Lahijan-Vezene yolunu tutmasıyla, gerektiğinde Mezopotamya'dan savaş bölgelerine iaşe sağlayabileceklerini söylüyor. Ayrıca, Bağdat'tan gelen yolların Van'dan gelen yollar ile kesiştiği noktada Başkale ve Saray üzerinden ülkenin batı kesimleriyle irtibatı

⁸⁸ Kimyager Derviş Paşa da 1850'lerdeki görüşmeleri Rus ve İngilizlerin bu tavrı sürdürmesi neticesinde terk etmişti.

⁸⁹ FO 416/35-38&FO 881/9130, age, s. 263-269.

⁹⁰ FO 416/35-38&FO 881/9130, age, s. 263-269.

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

bulunan bir askerî üs kurulabilecektir. Bu askerî üssü inşa edebilmek için Urmiye'de her türlü imkânın vardır hatta bu imkânların diğer Türk topraklarında bulunanlardan daha fazladır. Bu bağlamda, Osmanlı'ya karşı Urmiye'de düşmanlık besleyen kimseler olsa da bölgede ihtiyaçların giderileceği büyük bir pazar, terzi, ayakkabıcı ve demirciler gibi esnaf ve zanaatkarlar grubu mevcuttur. Ancak bu düşmanlık pek uzun sürmeyecek orada Osmanlılar tarafından çok kolay savunulabilecek askerî bir üs kurulacaktır. Kuzeyden yapılacak savunma için iki nehir arasındaki set boyunca uzanan Hoy'un güneyinde, Kotur Çayı ve Urmiye Gölü arasında bulunan önemli bir stratejik nokta mevcuttur. Diğer bir stratejik nokta da Urmiye gölüne doğru Aghvan ve Karabağ Dağları boyunca uzanmakta ve Selmas düzlüğünün güneyinde yer almaktadır. Daha güneyde Şeyh Basit ve Argi Dağı arasında kalan yerler çok daha güçlü savunma yapılabilecek alanlardır. Urmiye gölünün üzerinde herhangi bir ulaşım aracının yoktur ve Uşni, Ali Kerim Dağı ve Urmiye Gölü boyunca güçlü bir hat oluşturulursa Urmiye rahatlıkla savunulabilecektir. Ancak Bağdat ile iletişimin kesilmesi ihtimalinde bu vaziyet savunma zafiyeti oluşturacaktır. Türkler bu alanda bir üs oluşturmayı daha doğru bulacaklardır. Türkler, Urmiye ve Selmas şehirlerini ele geçirmek istemektedirler. Başkale-Diza-Bajırka ve Kotur-Saray yolları küçük bir çalışma ile tekerlekli araçlar için daha elverişli bir hale sokulursa IV. ve V. Osmanlı Kolorduları at arabaları ve tekerlekli yük taşıma araçlarının geçebileceği üç tane güzergâh elde etmiş olacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin jeopolitik üstünlüğü ele geçirmesine hizmet edecek diğer faktörlerden bir diğeri de İran'ın iç politikada yaşadığı sorunlardır. İran'ın meşrutiyet (1906-1911) hareketleri çerçevesinde gelişen farklı yönetim anlayışları ve yönetimde oluşan ikircikli yapı neticesinde yaşadığı iç sorunları mevcut dış politikasının yönünü de tayin etmekteydi.⁹¹ Bunun yanında bu farklılıklar etnik ve dini gruplar arasındaki anlaşmazlıkları da belirginleştirdi. İran'da siyasal ve toplumsal çalkantıların yaşandığı 1908 yılında Van'da bulunan Dickson, İran ve Osmanlı Devleti içinde yaşanan benzer olaylar hakkında bilgi vermektedir. Örneğin, İran'da yaşayan Kürtler Türklere herhangi bir sorun çıkartmayacak, aksine İranlı Kürtler Urmiye gölünün doğusu ve Tebriz çevresinde İran köylerini yağmalayarak Türklere yardım edeceklerdir. Çünkü İranlı Kürtler, ulusçu, anayasacı ve modernist olarak bilinen encümenlerin karşısında duran gelenekçi İran Şahlarının⁹² tarafında idiler. Ayrıca Sultan ve Şah arasında gizli bir anlaşmanın var olduğuna vurgu yapan Dickson, İran Şahı adına Türklerin İran topraklarında saldırılar düzenlediği bilgisini vermektedir. Diğer İngiliz diplomatlar da Sultan II. Abdülhamid ile İran Şahının birlikte hareket ettikleri noktasında birleşmektedirler.⁹³ Bu çerçevede Türklerin desteğini arkalarına alan Kürtler Tebriz'e kadar gitmek isteyecekler ve Türkiye'nin doğusunda kontrol dışı hareket edeceklerdir. Bu noktada önemli diğer bir husus da Kürtler ile birlikte aynı bölgede yaşayan Ermenilerin faaliyetleridir. Van ve Selmas'ta bulunan Ermeni devrimciler Tiflis'teki komiteleri vasıtasıyla Türkiye'ye karşı olası bir savaşta Ruslarla hareket etmeleri gerektiği ve 3.500 iyi nişancı ve silahlı Ermeni'nin ayarlanarak Türkleri sınır ve iletişim hatları boyunca meşgul etmesi gerektiği bildirilmiştir.⁹⁴ Bu olası savaşa önlem olarak Türkler Azerbaycan ve Tebriz'i İran'la savaştıktan sonra işgal edecek ve böylece tüm askerî unsurlarını Rus sınırına yakın bir yerde mevzilendirebileceklerdir. Bu planın bir uzantısı olarak Türkler zaten hâlihazırda Savuçbulak'ta bir Mergaver ve Tergaver bölgesinde iki tabur asker bulundurmaktaydılar. Mergaver ve Tergaver bölgesindeki askerler bir hamlede Urmiye ve Şeyh Basit-Argi Dağı mevkiini işgal edebilecek kapasiteye sahiptiler. Eş zamanlı olarak, Saray'da bulunan Türk askerî kuvvetleri de Hoy'u işgal edebilir ve bu işgal programını tamamlayabilmek için takviye kuvvetlerin gelmesini bekleyebilirlerdi. Bu bekleme sürecinde Türkler, yeni depolar tedarik edebilir, Urmiye'de bir üs kurabilir ve tahrip olmuş yolları tamir edebilirlerdi. Hoy'un boşaltılması için bir baskı ile karşılaşırlarsa ve Van'a doğru geri çekilirlerse, Hoy'un doğusundaki tepelerde, Kotur Çayı'nın Hoy ovasına girdiği yerde, yeniden pozisyon alabilirlerdi. Bu mevki ve Zeri [yer ismi] arasında kalan vadi çok derin, dağlık ve sarp kayalıklardan oluşmaktaydı. Küçük bir kuvvet burayı rahatlıkla kontrol edebilirdi. Ayrıca, bu coğrafi alan ve çevresi askerî savunma ve geri çekilmeler için tepeler arasından çok elverişli geçişler barındırmaktaydı.

1850'lerden itibaren Ruslar ve İngilizler Osmanlı-İran sınırındaki yerleşimlerin isimlerini ve konumlarını gösteren çeşitli haritalar çizmişlerdir. Ancak bu haritalarda yüzlerce hata bulunmakta ve tutarsız bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle askeri amaçlar için kullanırken dikkat edilmesi gerekmektedir. İki göl arasını [Van ve Urmiye Gölleri] gösteren bu haritalarda Baradost, Mergaver ve Tergaver'de işaretlenen birçok köy aslında buralarda bulunmamaktadır. Dickson, geçmişte Başkale ve Gevar arasında kalan yolun tekerlekli araçların geçişi için elverişli diye not düşülmesine rağmen bu yolun kesinlikle kullanılabilir olmadığını savunmakta ve yolun kullanılacak kısımlarını tarif etmektedir. Bölgenin çok sarp ve kayalık bir jeolojik yapıdan oluşması ve daha güneyde ise dar ve kayalık yolların bulunması sebebiyle buraların tekerlekli araçlar için uygun bir zemin sunmamaktadır. Buralar ancak önemli miktarda patlayıcının kullanılması, tamir ve inşa sürecinden sonra

⁹¹ Bijan Cezani, *İran Meşrutiyet Devrimi: Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Kaynak Yay., 2014.

⁹² Kaçar Hanedanlığının hüküm sürdüğü dönemde baba-oğul İran Şahları: Muzaffereddin Şah (yön. 1896-1907), Muhammed Ali Şah (yön. 1907-1909).

⁹³ FO 416/35-38&FO 881/9130, [15161], Inclosure 2 in No. 136, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, Van, 15 Mart 1908, Reports by Vice-Consul Dickson: Military Report, *Schofield IV*, s. 311.

⁹⁴ Dickson'ın Van'da konsolos yardımcısı olarak araştırma yaptığı sırada bölgedeki Ermeni faaliyetleri üzerine daha detaylı bilgi için bkz: NA, FO 371/155/78, Folios 504-509, Turkey Code 44, File 35464, Paper 35464, 22/10/1906; Turan, Orhan. "Van'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Bertram Dickson'ın Taşnak Cemiyeti Üzerine Değerlendirmeleri" *Ermeni Araştırmaları*, S. 65, 2020, s. 131-158.

kullanılabilir hale gelecektir. Urmiye'den Kotur ve Selmas aracılığıyla Saray'a giden yol daha önceden müsait olsa da sınır problemleri yüzünden, Hoy ve Kotur arasında kalan bölüm son üç yıldır kullanılmamıştır ve kayalar yolları kapatmıştır. Bu nedenle buralardan atlar ile geçmek çok zor, tekerlekli araçlar ile geçmek ise imkânsızdır. Geçmeye teşebbüs edildiğinde ise özellikle iki yerde yüklerin araçlardan indirilip elde taşınması gerekecektir.⁹⁵ Dickson'ın hazırladığı yol raporunda, Urmiye, Selmas, Kotur, Saray, Karasu ve Van'da bulunan yüz yirmi altı tane köy ve kasabanın sosyal, iktisadi, idari, coğrafi ve mimari yapıları ile ilgili çok detay denilebilecek tasvir ve tanımlamalara yer verilmiştir. Bölgedeki tarımsal faaliyetler, ürünler, ticari alanlar, ticari faaliyetler, yaşam alanları, evlerin yapısal özellikleri, iletişim ve ulaşım araçları, etrafta bulunan yükseltiler ve düzlükler, bunların yerleşim birimlerine yakınlık ve uzaklıkları, nehirler üzerindeki köprüler, köylerdeki etnik yapı ve aşiretler gibi jeo-sosyolojik öneme sahip bölgesel özellikler betimlenmiştir.⁹⁶

SONUÇ

İngiltere hükümeti adına Kenya Doğu Sınırı, Arjantin-Şili Sınırı ve son olarak Osmanlı-İran Sınırı üzerine araştırmalarda bulunan Dickson'ın coğrafyacılık anlayışı I. Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'de KCT ekseninde gelişen ve sömürgeci bir zihniyete hizmet eden coğrafyacılık anlayışından hiç de farklı değildi. KCT ile bağlantıları bulunan Dickson, devlet-toplum ve insan-yer ilişkilerini yakından gözlemleyebileceği Osmanlı-İran sınır bölgesine en yakın vilayet olarak bilinen Van'daki İngiliz konsolosluğunda yardımcı konsolos / askerî konsolos olarak görevlendirilmişti. Genel olarak diğer İngiliz devlet adamları ile birlikte bölgesel ve uluslararası politikaları coğrafi bağlamda değerlendirerek çeşitli etnik ve dini gruplar üzerinden devletlerin bölge ile ilgili hedeflerini saptamaya çalışmıştır. Nitekim Osmanlı İran sınırı en az beş büyük devletin ve onlarca aşiretin siyasi ve ekonomik çıkarlarının içe içe geçtiği bir yerdir. Bu nedenle coğrafyaya özgü zorlukların yanında birbirinden farklı siyasi çıkarlara sahip olan yukarıda bahsedilen aktörler bölgedeki güvenlik zafiyeti ve istikrarsızlığı ortadan kaldırmak yerine daha da arttırmışlardır. Bu zafiyet ve istikrarsızlık özellikle sınırın Urmiye çevresinde bulunan kuzey taraflarında had safhaya çıkmıştır. Bölgede vahşi olaylara neden olan yağmacılık ve hırsızlık faaliyetleri durumu daha da kötüleştirmiştir. Bir süredir sınırda yaşanan bu gelişmeleri takip eden ve gündeme getiren Osmanlı Devleti ve devlet adamları "insanlık namına" bu olayları durdurmak istemişlerdir. Ancak diğer devletler özellikle İngiltere Osmanlı'nın bu isteğinin temelinde farklı sebepler olabileceğini düşünmüşler ve söz konusu sebepler Dickson tarafından araştırılmıştır.

KCT'de birçok İngiliz asker, bürokrat ve diplomat başkan, sekreter veya üye sıfatıyla görev yapmışlardır. İngiliz konsolosluk görevlisi sıfatıyla gönderilen asker-seyyah-coğrafyacılar gittikleri yerler hakkında bilgi toplamışlar ve topladıkları bu bilgileri akademik çalışma haline getirerek üyesi oldukları KCT'ye konferans veya makale olarak sunmuşlardır. Aynı zamanda bu bilgileri hem merkezi hükümetleri ile hem de elçilik ve konsolosluk ağında bulunan diğer görevlilerle paylaşmışlardır. Bu haliyle KCT, dünyanın çeşitli yerlerinden, özellikle Osmanlı'daki İngiliz konsolosluklarından gelen raporlarla İngiliz devlet adamlarının istifade edebileceği önemli bir bilgi bankasına dönüşmüştür. Bu metotla konsolosluklar ile KCT arasındaki bağın her daim devam ettiği ve İngiliz devlet görevlilerinden gelen yazıların KCT koleksiyonlarını genişlettiği tespit edilmiştir. Dickson da diğerleri ile benzer bir yol izlemiştir. Sadece Osmanlı'nın değil çevresindeki ülkelerin siyasal hayatının ve yönetim şeklinin de değişip dönüştüğü bir dönemde Van ve çevresinde askerî konsolosluk görevinde bulunan Dickson, teorik coğrafya bilgisini farklı iklim ve yer şekillerine sahip bir bölgede uygulama fırsatı bulmuştur. Devletler ve aşiretler arası çatışma dinamikleri ile ilgili merkezi hükümetine askerî istihbarat niteliğinde detaylı bilgiler göndermiş ve bölgesel sorunlarla ilgili çeşitli olasılıkları hesaplamış ve değerlendirmiştir. Bölgesel coğrafi özellikleri (dağları, ovaları, akarsuları vb.) ve bunların konumlarını merkeze alarak orduların geçiş güzergâhlarını hesaplamış, hangi konumların veya yolların ele geçirilirse lojistik ve askerî üstünlüğü beraberinde getireceğini ve ayrıca hangi aşiretlerin Osmanlı'ya yakınlık duyduğunu veya duymadığını araştırmış ve bölgeye özgü sosyal dinamikleri içeren raporlar hazırlamıştır.

Dickson'ın tam olarak KCT üyesi olduğunu kanıtlayacak bir veri bulunmasa da KCT'de gerçekleştirilen toplantı salonundaki İngiliz siyasetçi ve coğrafyacılar askerî istihbarat ve jeo-sosyolojik karakterdeki çalışmaları üzerine yaptığı sunumlar ve KCT'nin *the Geographical Journal* dergisinde yayımladığı harita ve makaleler KCT ile arasında sıkı bir bağ olduğunu göstermektedir. Ayrıca KCT'deki kraliyet vurgusu ve emperyalist bakış ile Dickson'ın İngiliz koloni savaşlarına rütbeli asker olarak katılmış olması Dickson'ın KCT ile paralel bir bakış açısına sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Yaptığı harita Osmanlı Doğu Vilayetlerini ele alırken aynı zamanda haritada gösterdiği unsurlar şarkiyatçı kolonyal bir zihniyete sahip olduğuna işaret etmektedir. 1908 yılından itibaren İran petrolünün İngiltere'ye aktığı düşünülürse 1910 yılında Dickson'ın

⁹⁵ FO 416/35-38&FO 881/9130, [15161], Inclosure 2 in No. 136, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, Van, 15 Mart 1908, Reports by Vice-Consul Dickson: Military Report, *Schofield IV*, s. 310-312.

⁹⁶ FO 416/35-38&FO 881/9130, *age*, s. 312-316.

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

KCT tarafından yayınlan Kürdistan haritasının üçte birinin neden güneyde bulunan Bağdat, Musul, Kerkük ve Mezopotamya gibi petrol bölgelerinin topografya ve jeo-sosyolojik özelliklerine odaklandığını açıklamaktadır. Ayrıca İngiltere'nin petrol için İran'ın güneyindeki petrol bölgesinde bulunan Bahtiyari aşireti üzerinden yerel dinamiklerle oynadığı düşünülürse Dickson'ın bilimsellik çerçevesinde sunduğu çalışmalar Osmanlı Doğu Vilayetlerindeki iç dinamiklerin İngilizler tarafından detaylı bir şekilde öğrenilmesiyle bu politikaları Osmanlı tarafında sürdürmek ve bölgeyi kolonyal amaçlar için işlevsel hale getirecek daha güncel bilgilere ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Bu süreçte bilgi akışını sağlayanlardan birinin ise Dickson olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı-İran sınır ihtilafında tarafların çözüm için birbirinden farklı kaygılara sahip olması sınır yapımını güçleştiren en önemli unsurdur. Rusya ve Almanya'nın güneyde İngiliz nüfuz sahası içinde kalan yerlere ulaşmaması için elinden geleni yapan İngiltere bu nüfuz sahalarında elde ettiği ticari imtiyazları ve büyük bir nüfusu Sünni Müslümanlardan oluşan Hindistan'da elde ettiği ticari çıkarlarını kaybetmek istememesi nedeniyle Osmanlı Devleti'ne karşı Şii İran'ı desteklemiştir. İngiltere, Almanya'nın Basra Körfezine Bağdat Demiryolu projesi ile ulaşım Basra Körfezinde bir çıkış noktası elde etmeden ve Mezopotamya petrol sahalarındaki İngiliz imtiyaz sahipleri ile İngiliz Kraliyet çıkarlarına zarar gelmeden önce sınırın bir an önce yapılmasını taraflar arasında teşvik etmiştir. Böylece, İran ve Hindistan'da yapmakta olduğu ticarete engel teşkil edecek herhangi bir unsuru jeo-sosyolojik faktörlere dayanan bilgi edinme faaliyetleri ile ürettiği politikalar sayesinde erkenden önleyerek ticaretinin daha sağlam temeller üzerinde ilerlemesini amaçlamış ve bu noktada KCT üyesi / bağlantılı olan asker, bürokrat gibi farklı unvanlara sahip birçok İngiliz devlet adamının coğrafya tutkusundan ve bilgisinden fazlasıyla yararlanmış. Tüm bunlardan hareketle Dickson'ın bölgeye gönderilmesinin arkasında yatan unsurlar arasında gelecekte bölgenin İngilizler tarafından işgal edilip edilemeyeceği ile ilgili politikaların tayin edilmesi, Ruslar ile birlikte hareket eden Ermeni ihtilalciler ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerin "yönetilebilirlik" özelliklerini keşfetme siyasetinin olduğu söylenebilir. Dickson'ın topladığı jeo-sosyolojik verilerden, milliyetleri Osmanlı ve İran arasında çekişme konusu olan Sünni Kürt, Şii Kürt ve Hristiyan Süryani kimliklerin yaşadığı köylerin aynı bölgede heterojen bir yapıda var olduğu ve bu toprakların üzerinde yaşayan etno-dini kültürler havuç-sopa politikaları neticesinde aidiyetliklerini kime sunuyorsa üzerinde yaşadıkları topraklar da modern bir sınır olmadığı için prensipte o devlete geçebildiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

1-Birincil Kaynaklar

"B. Dickson's Career", *Daily Gazette for Middlesbrough*, 03 October 1910.

"British Pioneer Pilot Honoured Thirty Years After His Death", *Weekly Dispatch (London)*, 16 January 1944.

"Pioneer of Army Aviation: Funeral of C. B. Dickson", *Aberdeen Press and Journal*, 03 October 1913.

"Pioneer of Army Aviation" *Aberdeen Press and Journal*, 01 October 1913.

DICKSON, Bertram, "Journeys in Kurdistan", *The Geographical Journal*, Vol. 35/4, 1910, s. 357-378.

FO 371/155/73, Folios 465-478, Turkey Code 44, File 35458, Paper 35458, 22/10/1906.

FO 371/155/78, Folios 504-509, Turkey Code 44, File 35464, Paper 35464, 22/10/1906.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [37119], No. 214, A. Nicolson'dan Edward Grey'e, St. Petersburg, 6 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 225.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [37242], No. 220, Marling'ten Edward Grey'e, Tahran, 11 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 226.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [37295], No. 219, N. O'Conor'dan Edward Grey'e, İstanbul, 11 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 225.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [37564], No. 273, Edward Grey'den Marling'e, Dış İşleri, 21 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 231.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [37855], Inclosure 1 in No. 245, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, Van, 1 Ekim 1907, *Schofield IV*, s. 226.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [37855], Inclosure 2 in No. 245, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, "Memorandum Respecting the Turco-Persian Frontier Dispute", Van, 1 Ekim 1907, *Schofield IV*, s. 227-229.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [37859], No. 246, N. O'Conor'dan Edward Grey'e, Pera, 12 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 229.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [38117], No. 258, Edward Grey'den A. Nicolson'a, Dış İşleri, 19 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 230.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [38230], No. 255, N. O'Conor'dan Edward Grey'e, İstanbul, 19 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 229.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [38671], No. 284, Marling'den Edward Grey'e, Tahran, 6 Kasım 1907, 25 Kasım'da ulaştı, *Schofield IV*, 1840-1958, s. 232-233.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [38724], No. 302, A. Nicolson'dan Edward Grey'e, St. Petersburg, 18 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 235.

FO 416/31-34 &FO 371/513, [38762], No. 305, N. O'Conor'dan Edward Grey'e, Pera, 20 Kasım 1907, *Schofield IV*, s. 235-236.

FO 416/31-34&FO 371/503, [30813], No. 378, N. O'Conor'dan Edward Grey'e, İstanbul, 15 Eylül 1907, *Schofield IV*, s. 164.

FO 416/35-38&FO 881/9130, [15161], Inclosure 2 in No. 136, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, Van, 15 Mart 1908, Reports by Vice-Consul Dickson: Route Report, *Schofield IV*, s. 310-316.

FO 416/35-38&FO 881/9130, [2550], Inclosure 2 in No. 1, Consul McDowall'dan Marling'e, Mohammerah, 12 Ekim 1907, *Schofield IV*, s. 254-255.

FO 416/35-38&FO 881/9130, [4537], Inclosure 1 in No. 174, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, Van, 14 Aralık 1908, *Schofield IV*, s. 262-263.

FO 416/35-38&FO 881/9130, [4537], Inclosure 2 in No. 174, Vice-Consul Dickson'dan N. O'Conor'a, Van, 14 Aralık 1908, *Schofield IV*, s. 263-269.

FO 416/35-38&FO 881/9130, [5428], Inclosure 1 in No. 1, Consul-General Cox'tan Marling'e, Bushire, 18 Ocak 1908, *Schofield IV*, s. 257.

MACKINDER, H. J., "On the Scope and Methods of Geography", *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, 9/3, 1887, s. 141-74.

"Obituary: C. B. Dickson", *The Geographical Journal*, 42/5, 1913, s. 501.

SCHOFIELD, Richard, *The Iran-Iraq Border, 1840-1958: Ottoman Enchrachments Across Northern Border and Recurrence of Muhammara Dispute: 1903-1911*, Vol. 4, Archive Editions, 1989.

TROVE, "The Berlin Treaty", *The Maitland Mercury and Hunter River General Advertiser*, 5 Eylül 1878, s. 2.

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONİYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

WISE, M. J., "The Scott Keltie Report 1885 and the Teaching of Geography in Great Britain", *The Geographical Journal*, 152/3, 1986, s. 367-382.

2-İkincil Kaynaklar

ATALAY, Selim, *Hedefteki Osmanlı: 100 Yıllık Komplo*, Turkuvaz, İstanbul 2020.

BAYSUN, M. Cavit, "Balyos", *İA*, C. 2, İstanbul 1979, s. 291-295.

BİJAN, Cezani, *İran Meşrutiyet Devrimi: Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Kaynak Yay., 2014.

BİLGE, Mustafa L., "Şattülarap", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 381-382.

BLACK, Jeremy, *İngiltere Tarihi*, çev. Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yay., Ankara 2020.

BUCHAN, John, *Memory Hold-The-Door*, Londra 1940.

BURÇAK, Rıfki Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941), İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu*, Aydınlik Matbaası, İstanbul 1946.

CHAMBERS, William Nesbitt, *Yolculuk: İmparatorluk Türkiye'sinden Bölük Pörçük Hatıralar*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yay., İstanbul 2016.

DARBY, Henry C., "Academic Geography in Britain: 1918-1946", *Transactions of the Institute of British Geographers*, N.S.8, 1983a, s. 14-26.

DARBY, Henry C., "Historical Geography in Britain: 1920-1980", *Transactions of the Institute of British Geographers*, N.S.8, 1983b, s. 421-428.

DİNÇ, Güney, *Mehmet Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarda Balkan Savaşı (1912-1913)*, YKY, İstanbul 2008.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Konsolos", *İA*, C. 6, İstanbul: MEB, 1955, s. 836-840.

GROSS, Matthias, "Human Geography and Ecological Sociology: The Unfolding of a Human Ecology, 1890 to 1930 and Beyond." *Social Science History*, 28/4, 2004, s. 575-605.

HALLIDAY, Fred, *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.

KARACA, Ali, "Yolculuk Kitabı'nın Düşündürdükleri Hakkında Birkaç Söz", William Nesbitt Chambers, *Yolculuk: İmparatorluk Türkiye'sinden Bölük Pörçük Hatıralar*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yay., İstanbul 2016, s. 175-223.

KARADENİZ, Yılmaz, "1907'deki İngiliz-Rus Anlaşması'nın İran Siyasetine Etkisi", *Route Educational and Social Science Journal*, 4/2, 2017, s. 222-236.

KARAKUŞ, Erdoğan, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006.

KARLIOĞLU, Fatih, *Delimitation of the Ottoman-Iranian Frontier: Tahir Pasha and the Ottoman Frontier Commission, 1905-1908*, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

KATZ, David S., *İngilizlerin Gözünde Türkiye (1776-1923)*, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY., İstanbul 2019.

KOCATÜRK, Önder, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009.

KRYLOV, N. A., Boksernan, A. A., Stavrovsky, E. R., *The Oil Industry of the Former Soviet Union*, CRC Press, 2019.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, TKK, Ankara 1953.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974.

LIVINGSTONE, David N., *The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise*, Blackwell, Cambridge 1993.

MARIUS S. Vassiliou, *Historical Dictionary of the Petroleum Industry*, Scarecrow Press, Maryland 2009.

MARKHAM, Clements R., *The Fifty Years' Work of the Royal Geographical Society*, Cambridge University Press, Cambridge 1881.

MERAM, Ali Kemal, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul 1969.

ÖZGÜÇ, Nezmiye, Tümertekin, Erol, *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2000.

PORTER, Jeremy R., Frank M. Howell, *Geographical Sociology: Theoretical Foundations and Methodological Applications in the Sociology of Location*, Springer, New York 2012.

RYAN, James R., "Visualizing Imperial Geography: Halford Mackinder and the Colonial Office Visual Instruction Committee, 1902-11", *Ecumene*, 1/2, 1994, s. 157-76.

SARIKÇIOĞLU, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

SAVAŞ, Ali İbrahim, "Konsolos", *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 178-180.

SHENK, Wilbert R., *North American Foreign Missions, 1810-1914: Theology, Theory, and Policy*, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2004, s. 1-349.

STEBBINS, H. Lyman, *British Imperialism in Qajar Iran: Consuls, Agents and Influence in the Middle East*, I. B. Tauris, London 2016.

SOOFİZADEH, Abdolvahid, "Emperyalizm Kışkacında Osmanlı ve Kacar Devletleri Üzerinde Rus ve İngiliz Paylaşım Planları: St. Petersburg ve Reval Görüşmeleri (1907-1908)", *5th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference*, January 15-16, 2021 Mardin, Turkey, s. 73-81.

SOOFİZADEH, Abdolvahid, "Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri", *SUTAD*, Güz 2017, 42, s. 437-449

TURAN, Orhan, "Van'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Bertram Dickson'ın Taşnak Cemiyeti Üzerine Değerlendirmeleri" *Ermeni Araştırmaları*, S. 65, 2020, s. 131-158.

VAN'DA COĞRAFYACI BİR İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI YÜZBAŞI BERTRAM DICKSON'IN KOLONYAL BAĞLARI VE OSMANLI-İRAN SINIRI ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

ÜNAL, Fatih, “Şıkak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri”, *Tarih Dergisi*, 0/44, 2012, s. 169-198.

3-İnternet Kaynakları

Britannica, “Edward VII”, *Encyclopedia Britannica*, Erişim Tarihi: 6 Mart 2022, <https://www.britannica.com/biography/Edward-VII>.

“History of the Society”, *Royal Geographical Society*, Erişim Tarihi: 6 Mart 2022, <https://www.rgs.org/about/the-society/history-and-future/>.